

Eestlaste kiigekultuur enne ja nüüd

Anu Vissel

Kiikumine on paljude rahvaste põlisemaid lõbustusi, mida on nau-ditud aastatuhandeid, ent mis on samas elujõuline ja arenev ka tänapäeval. Kiikunud on igas eas inimesed, kiigutud on üksinda või mitmekesi. Abiellumisealistel noortel oli veel 20. sajandil tavaks külakiigel kokku saada.

Eestlaste kiikumisvaimustust märkasid juba 18.–19. sajandi estofiilid. Baltisakslasest literaat August Wilhelm Hupel kirjutas 1781. aastal:

Üks lõbustus, mis kestab kogu kevade, on kiikumine. Igas va-nuses talupojad, eriti aga nooremad, ei tunne suuremat mõnu kui kiikumine. Sageli kuulukse seal juures laulu, ja mõnes kohas täiesti erilisi kiigelaule. Peaaegu iga kõrtsi ja väiksema küla juures, sageli ka üksiku talu juures, võib näha kiikesid. Ka mõningate mõisate juures on seesugused kiiged, millel paremast seisusest noored mõnikord oma aega viidavad (Lau-gaste 1963: 94).

Veidi hiljem, 1819. aastal, väidab Christian Hieronymus Justus Schlegel kiigekultuuri olevat eestlasele ürgselt omase:

Hing satub uinutusse ja ta unustab seejuures mõneks ajaks oma viletsuse. Mis on värav idamaalasele, seda on kiik sellele rahvale. Noor ja vana tulevad siia kokku; isa tunneb rõõmu oma poegadest, ema tütardest. Kõneldakse uudiseid, tuuakse kaasa toidupoolist (Laugaste 1963: 114).

Veidi hilisemast ajast, aastast 1840 on pärit baltisaksa kunstniku Theodor Gehlhaari (1805–1871) värviline lito *Kiikujad*, millel on kujutatud eestlasi kiikumas. Suurel külakiigel (vt foto 1) kiiguta-vad noormehed neide, selle kõrval väiksemal ülevõlliajamiskiigel lustib noormees. Joonistust on illustratsioonina kasutanud paljud folkloori-, rahvakultuuri- ja spordiväljaanded.¹

Milline oli eestlaste kiigekultuur? Kui vähe või palju on sellest jõudnud tänapäeva?

Anu Vissel

Foto 1. Theodor Gehlhaat. Kiikujad. Värviline lito. 1840.

Artiklis käsitletakse lähemalt noorte (ka laste²) lõbustuslikku kiikumist 18. sajandist 21. sajandini, tuginedes peamiselt Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) ja osalt ka Eesti Rahva Muuseumi (ERM) etnograafilise arhiivi (EA) materjalidele. Siinjuures on kavatsuslikult jäetud palju ruumi arhiivikirjapanekutele, mille kaudu jõuab lugejani kunagiste kiigelite hääl (mälestuskillud, hoiakud, suhtumised). Kirjutis keskendub kiikedele ja kiigel käimisele: esitatakse ülevaade erinevatest kiigetüüpidest, käsitletakse kiikumise ajalis-ruumilisi võimalusi, kiigekombestikku ja kiikedega seotud lõbustusi (laulmine, mängimine, tantsimine). Artikli alguses vaadeldakse põgusalt kiikumise usundilist tausta, mis osutab selle kunagisele maagilisele tähendusele. Kiigelaulle kui spetsiifilist laululiiki käsitletakse kirjutises marginaalselt.

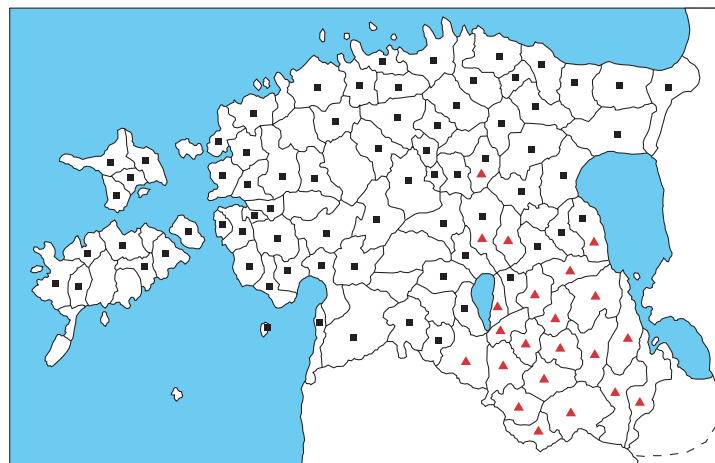
Terminoloogia

Tänapäeval kasutatakse kirjakeele mõjul kõikjal Eestis sõna *kiik*. Varemgi oli see oma lokaalsete mugandustega (*kiige, kiigu, kiiga*) tuntud suurel osal Eestist. Lõuna-Tartumaal, Võrumaal ja ka Setumaal kasutatakse senini paralleelselt nimetust *häll* (vt kaart 1). Vastaval murdealal on hällil veel üks semantiline tähendus – see märgib väikelapse magamisaset, *kätkit*.

Andrus Saareste arvates pole kiigel eesti murdekeeles teisi sünonüüme, neid on üksnes eri tüüpi kiikede märkimiseks, seevastu lapse hällil leidub neid hulgaliselt: *kätki, keetsu, kook, lüll, mõöl, nõdi, nõderm, sõue, teega (tiiga), vibu, õrs, õõts, äi (äiu~äia), äder* (Saareste 1958–1963). Väikese murdesõnastiku andmeil ja arhiivitekstide põhjal on see liiga kategooriline väide, sest kiige tähenduses on kasutatud mitmeid sünonüüme, nagu *õõts, teega, lieku* jne.

Kiik on andnud huvitavaid metafoorseid nimetusi, nagu vanemast kõnepruugist tuntud *kaelakiik* 'võllas'. Regilauludes on kiigel palju poeetilisi sünonüüme (vt lk 46). Kitsal Lõuna-Eesti alal (Kanepi, Karula ja Hargla kihelkond ning Setumaa) esineb ka häälikuline kokkulangevus viiuli lokaalse nimetusega³ (VMS 1982: 216).

Verbil *kiikuma* on mitmesuguseid sünonüüme: *kiikuma, hällima, hällitama, õõtsuma, õõtsutama, kõikuma, võnkuma, õõluma, käima, hatsama* (Pühalepa), *heiyama* (Kuusalu), *liekuma* (Vaivara), *loikuma* (Kuusalu, Põide), *niitutama* (Kuusalu, Haljala), *tsõõtsuma* (Urvaste, Leivu), *tsõõka tegema* (Setu), *õõtsama* (Häädemeeste), *sõitsetama* (Võrumaa), *teedutama* (Setu), *sõõgatama* (Setu), *kõõgatama* (Setu), *viikuma~võõkuma* (Setu) *üssama* (Tarvastu) (Tamm 1997: 1; VMS 1982).

▪ *kiikuma, kiikma, kiik* ▲ *ällima, älma, äll*

Kaart 1. Sõnade *kiik* ja *[h]äll* levik Väikese murdesõnastiku andmetel (VMS 1982).

Anu Vissel

Verb *kiikuma* märgib sujuvat edasi-tagasi liikumist. Kiikumine tähistab igasuguste painduvate või siia-sinna pendeldavate esemetega, kas või lahtisel uktsel või väraval rippudes liikumist. Ka oma keha kallutamist ühele ja teisele poole nimetatakse kiikumiseks või kiigutamiseks. Deskriptiivset verbi *kiikuma* kasutatakse ka loomade, lindude, taimede ja muude objektide kohta: ahv kiigub oksitel, pääsuke kiigub traadil, kõrkjad kiiguvad tuule käes, laev kiigub lainetel jne.

Kiigutada saab mingit objekti, aga ka oma kätt või jalga jne. Sõnaga *kiikuma* on seotud huvitavaid fraseologisme, näiteks didaktiline ja rahvausundiliste kujutelmadega seotud *vanajuuda latsi hällütama*:

Vanaemä ütél, ku lavva man keski jalgu kõigutas: "Mis sa vanajuuda latsi hällütät!" (RKM II 208, 320 (2) < Põlva khk, Himmaste k – Erna Tampere < Liidia Hurt, 44 a (1966).

Sellega keelati jala üle põlve hoidmist ja jalgade kiigutamist, et kurat (*resp.* tema laps) ei istuks jala peale *kiikuma*.

Usundiline taust

Kiikumisel, mis tänapäeval seostub ainult meelelahutusega, on algusest olnud ka maagiline tähendus. Viljakuse ehk edasikestvuse tähenduses on kiikumist käsitlenud Miranda Bruce-Mitford, kelle sõnatsi sümboliseerib kiik viljakust ja selle liikumine seostub nii aastaaegade vaheldumise, Kuu ja Päikese tõusu ja loojumise kui ka suguühete rütmiga (Bruce-Mitford 1997: 96).

Enamikul Euroopa rahvastel seostatakse kiikumist muistse kevadise agraartavandiga. Rituaalne kiikumine pidi tagama algaval hooajal põllu, karja ja inimese edenemise ning viljakuse. Euroopa rahvastel kuuluvad viljakustavanditesse ringmängud ja tantsud taluõuedel või aitades, kiikumine või seda imiteerivad tegevused (Pokrovskaja 1983: 81). Lõunaslaavlasedki uskusid, et puuokste, kõite ja kiikedega kiikumine soodustab maa viljakust ja inimeste tervist ning aitab võidelda kurjade jõudude vastu (Kašuda 1977: 249). Kevadises kalendritavandis on rahvausund ja kristlus segunenud ja põimunud. Kevade tulekut on käsitletud kui hea võitu kurja (talve, külma, nälja, surma) üle.

Võib arvata, et kiikumine kui rituaalne tegevus ulatub kauges minevikku. Mõnedel rahvastel, näiteks kettidel, kuulus kiikumine eduka jahihooaja lõppu tähistavasse tavandisse. Mehed kiikusid hommikul päikesetõusu ajal, seistes näoga ida poole. Esimesena kiikus šamaan. Maagiliste toimingute kompleks pidi soodustama kütitud loomade taassündi, inimesele aga andma elujõudu ja nooruslikkust (sigivust). Ketil muinasjuttudes esineb motiiv, kus vana lastetu inimene saab lõpuks pärast kiikumist järglase (Aleksejenko 1970: 31–32 jj).

Viljakuse taotlemine on olnud keskne ka eesti kiigetraditsioonis, kuid Lõuna-Eestis ja Põhja-Eestis näib kiikumisel omakorda olevat mõneti erinev funktsioon. Lõuna-Eestis domineerib taotlus olla kogu suve terve ja ilus. Mitmed teated kinnitavad, et kiikumine teeb keha kergeks (ERA II 126, 158 (27) < Rõuge khk, Laitsna-Rogosi v, Luutsniku as – Amanda Raadla < Madli Sendik, sünd 1872 (1936)). Kiikumisele omistati ka puhastavat toimet. Lõuna-Eestis, nii nagu ka Lätis ja Valgevenes, usuti, et kiikumine tõrjub putukahammustusi (Talve 1961: 34–35).

Setus ja Võrumaal, samuti Lätis usuti, et kevadine kiikumine tagab hea taimekasvu, sealhulgas soodustab lina ja kanepi sirgumist. Ka Leedus usuti kiikumisest edu linakasvule (Talve 1961: 40). Kui lihavõtte ajal oli ilm veel külm ja lumi maas, kinnitati kiik rehealuse talapalkide või parte külge ja kiiguti seal. Soomeski on niisugune hoones kiikumine kuulunud varakevadiste sõnnikuveotalgute lõpetamise juurde: arvati, et mida kõrgemale kiikuda, seda kõrgemaks kasvab suvel vili (Vilkuna 1963: 247–248). Eestis on sama arvatud paastumaarjapäeval hoones kiikumise kohta. Kreekas ja mujal Balkanil on usutud kiikumisest edu viljakasvule ning tervist inimestele ja kariloomadele. Sealgi on kiikujaiks neid, kuid kiiguti hoopis aastavahetusel, mitte kevade saabudes (Talve 1961: 39).

Ka lauahüppamine (tavast on jäänud suhteliselt vähe teavet) pidi Ingeris ja Soomes tagama kogu talule eeloleval suvel õnne. Venelastel oli lauahüppamine tähtsaks põllundust soodustavaks maagiliseks rituaaliks.

Põhja-Eestis (nagu ka Lääne- ja Kesk-Soomes ning Karjalas) on kiikumisel olnud kindel sotsiaalne funktsioon, sest see oli ühe vanuserühma (vallaliste noorte) suhtlemisviis (Talve 1961: 41). Mõnes kohas on kiigega ennustatud kiikujate tulevikku: tüdruk, kes jõudis esimesena kiige juurde, pidi sel aastal mehele saama (ERA II

178 (11) < Tarvastu khk, Tarvastu v, Ämmuste k – Jaak Veskemäe < Tõnis Perlus, s. 1877 (1935)).

Juba kiikumise aeg jüripäevast jaanipäevani – s.o külviajast heinaajani – viitab otseselt seostele viljakustaotlusega.

Ingrid Rüütel on püüdnud mitmeid kiigelaulude motiive selgitada usundilise tausta abil, mis annab rohkem võimalusi, kui seda lubavad poolteise sajandi jooksul üles tähendatud kombekirjeldused. Kiigelauludes esineb sageli motiiv *kiike kriunub kindaid, pealispuu punaseid paelu*. 19. sajandi lõpust ja 20. sajandi algusest pärit teadete järgi viisid kiigelised kiigeseppadele ja kiigutajatele väiksemaid kingitusi (sukapaelu, kindaid, värvitud mune jm). See värsipaar viitab muistsetele ohvriandidele, mida on toodud ka pühadele (ohvri)puudele. Punased paelad⁴ on soome-ugri rahvaste tavandis tuntud kui varasema vereohvri asendajad (Rüütel 1997: 22). Põhja-Eestist on teada, et pulmades on sageli sõidetud saajarahvaga kiige juurde. Sealgi on ilmselt kiigele “ande” viidud, nagu viitavad laulutekstid.

Ohvriandidele osutavad ka kiigelauludes esinevad värsid *tooge kanad, tooge munad, tooge pardid paelakaelad*, mis käsivad tuua kiigele tulles kaasa kodulinde. Eesti usundi- ja kombestikuaines on säilinud üksnes teated munade viimisest kiigele, kus neid aga, nagu eespool juba osutatud, ei pandud sugugi andidena kiige juurde, vaid kingiti isiklikult kiigeehitajatele või kiigutajatele.

Ingrid Rüütel on osutanud ka võimalusele näha kiike maailmapuu või maailmasambana, sest eesti kiigele on tunnuslik sama atribuutika: kiik asub kõrgemal künkal veekogu läheduses, teda on seostatud lindudega jne. Ka udmurdi kiigelauludes lauldakse kiige ehitamise jõe kaldale või mäele (Nurijeva 1995: 10, 103) jm.

Muistsele funktsioonile viitab samuti kiigelaulude sagedane loitsuline algus: *kiigu kõrgele; kui ei kann, siis kadugu* (Rüütel 1997: 22) ja loitsuline refrään *kiigele* (vt noodinäidet 1 ning kuula helinäidet 1 *Kutse kiigele* (Lõuna-Eesti) ja *Kiik kriunub kindaid* (Põhja-Eesti) *Mäetaguste* võrguversioonist).

Üks rudiment maagilisest kiikumisest võiks olla kagueesti nelipühadeaegne kergotamine,⁵ kus laulu saatel tantsiti, hüpati või ratsutati väiksel pingil. Kergotamisele kui kiikumise reminisentsile, mille eesmärgiks oli taotleda viljakust, on tähelepanu juhtinud Oskar Loorits (Loorits 1951: 81). Ka Mall Hiimäe on märkinud kiikumise sigivusmaagilist funktsiooni, eriti Setu ja Põlva naiste paabapraasniku rituaalide hulka kuulunud ja naiste

seas suvistepühäl pärast karja väljasaatmist harrastatud kergotamise kohta (vt ERA II 301, 187–188 (48) < Setu, Vilo v, Ojaverre k – Liis Pedajas (1942); Hiemäe 1984: 211).

Läh-me kii-ge-le kii-ku-hu - mai-e, läh-me kii-ge-le kii-ku-hu - mai-e.
 Kas si-e kii-ge-he kan-na-hab mei-da, kas sie kii-ge-he kan-na-hab mei-da?
 Kui ei kan-na-ha, ne ka-ha - du-gu, kui ei kan-na-ha, ne ka-ha - du-gu.
 Mis si-na kriuk-su-hud, kii-ge-he - ke-ne, mis si-na kriuk-su-hud, kii-ge-he - ke-ne,
 hau-gu-hud, a - lu-hus - lau-a-ha - ke-ne, hau-gu-hud, a - lu-hus - lau-a-ha - ke-ne,
 pau-gud, pea-lis - puu - ke-ne, pau-gud, pea-lis - puu - ke-ne?
 Kii-ke-he krii-nu-hub kin-da-ha - ai-da, kii-ke-he krii-nu-hub kin-da-ha - ai-da,
 a - lu - hus - lau - da an - de - he - ei - da, a - lus - lau - da - ha an - de - he - ei - da,
 pea-lis - puu pu - na - sed pae - lu, pea-lis - puu pu - na - si pae - lu.
 Oot-oo-hoot, kii-ke-he, noo-no-hoo, kii-ke, uot-uot, kii-ke-he, noo - noo, kii-ke.
 Las mi-nu ven-da-ha võ-ta - hab nae-se, las mi-nu ven-da-ha võ-ta - hab nae-se.

Anu Vissel

tei-ne vend tu-ob tei-se-he nae-se, tei-ne vend tu-ab tei-se-he nae-se,
kol-ma-haš vend saab kos-ja-haš käi-nud, kol-ma-haš vend saab kos-jas käi-nud,
siis saa-haab kii-ke-he kin-da-ha - ai-da, siis saab kii-ke-he kin-da-ha - ai-da,
a-lus - lau-da an-de-he - ei-da, a-lus - lau-da-ha an-de-he - ei-da,
pea-lis - puu pu - na-sed pae-lad, pea-lis - puu pu - na-sed pae-lad.

*Noodinäide 1. (ERA, Pl. 28 B 2 < Jõelähtme khk, Viimsi v, Randvere k – Herbert Tampere ja August Pulst < Mari Kilu, 84 a ja Liisu Tamp, 65 a (1936)).
Litereritud ja noodistanud Edna Tuvi (2003). Helinäidet kuula Mäetaguste võrguversioonist. Pikenduste ja lühenduste märkimisel on toeks olnud Jaan Rossi akustilised mõõdistamised (Ross 1992: 1673).*

Aastal 1966 on Selma Lätt pannud 90-aastaselt Jaan Kriimilt kirja haruldase teate, kuidas naised on nelipühi hommikul Kergomäel kergotamas käinud.

Kui kari välja saadetud, võtnud naised pingid ligi ja läinud kergutama. [Jaan Kriim] demonstreerib nn kergotamist. Asub kaksiti pingile, jalad toetuvad üks ühele poole, teine teisele poole pinki. Kätega võtab pingist kinni. Tõstab ühe pingi otsa üles, lööb seda vastu maad, ise loeb midagi [loitsutaolist]. Siis hüppab kähku ringi, nagu sinna, kus enne selg, haarab pingi teisest otsast ja kordub sama tegevus ja lugemine (RKM II 209, 336–337 < Põlva khk, Meemaste k – Selma Lätt < Jaan Kriim, 90 a (1966)).

Teinegi unikaalne teade kergotamisest kinnitab sama funktsiooni, kuigi toimingut sooritavad mehed, mitte naised. Himmastes on Hämmäläse mäel käidud kergotamas nii kevadel karja väljalaskmise ajal kui ka sügisel karja lauta jätmise ajal. Siis lauldud:

*Kiits, kiits, kergolõ,
kes kergo kesäle vei?*

Kerk olnu' üte otsaga, tõsõ otsa all jala' ja tõnõ ots pikk plank. Lühikese otsa pääle istsõ üts tukõv miis ja tõsõ otsa pääle poisikõsõ'. Sii lasknu alla. Mehe, noorõ poisi', käinuva kergotama, tüdruku vaatanuva' päält (RKM II 208, 105 (43) < Põlva khk, Põlva k – Erna Tampere < Liidia Hurt, 44 a (1966)).

See Liidia Hurdalt pärinev teade kergotamisest⁶ võib kuuluda samasse rühma meeste jõuluaegsete osavusmängude, näiteks kingsepamänguga. Sellised sigivusmaagilise taotlusega mängud võivad olla rudimendid muistsetest viljakust taotlevatest riitustest. On alust arvata, et neid riitusi on sooritanud nii mehed kui ka naised ja tõenäoliselt kaasnes iga tavaga kindel kogukonnas aktsepteeritud normikompleks, mis määratles, kes, millal, kus, kuidas ja milleks seda sooritada tohtis. Selle kohaselt oli naistel arvatavasti lubatud sigivusmaagilisi rituaale sooritada üksnes naistepühadel.

Sigivusmaagilised rituaalid olid seotud arhailise uskumusega, mille kohaselt inimese rituaalne käitumine mõjutab ja suurendab looduse viljakust. Uskumusi inimese sugulise potentsi maagilisest mõjust loodusele, eelkõige põllundusele võib leida maailma erinevate piirkondade kalendritavandist. Sageli koonduvad niisugused kujutelmad naise kui elu andja ümber ja põhinevad analoogial – nagu naine võib ilmale kanda last, nii võib ta aidata maal vilja kanda (Tokarev 1983: 103). Näiteks paapuate juures on seda ideed väljendatud algselt naturalistlikult, hilisema arengu käigus on nimetatud toimingud saanud sümboolse vormi ja tähenduse.

Kiige liigid

Kõige lihtsamad kiikumisviisid ei nõudnud mingeid erilise konstruktsiooniga kiikesid: päris hästi saab ennast kiigutada näiteks suure puu oksal rippudes. Varasemast ajast on palju teateid, kuidas just karjalapsed on kiikunud noore kase, lepa või paju ladvas: roniti kõrgele latva, kuni see koos ronijaga maha paindus ja teda siis üles-alla õõtsutas. Selline kiikumine nõudis üksjagu osavust ja julgust. Sellest palju keerulisem oli Kuusalu poiste trikk, mida asjaosalised ise on *ladvalinnuks* nimetanud. Seda sai teha ainult tihe-

Anu Vissel

das metsas. Puu ladvas õõtsuti nii suure hooga, et sellelt sai naaberpuu latva edasi hüpata, mis nõudis lausa artistlikku osavust. Kiiguti ka lihtsalt kahe kõrvuti kasvava puu kokkuseotud okstel või üle kraavi asetatud laual (Kalamees 1973: 153).

Mõlema kiikumisviisi kohta on arhiivis tundeküllaseid kirjeldusi, millest ilmneb seesuguse kiige valmistamise viis, sellega kiikumise tehnika ja kiikujaskond:

Karjalastel olid kiiged kaseokstest. Vaadati viltu kasvand kask allapoole rippuvate okstega. Oksad keerutati kahelt poolt keerdu ja otsad sõlmiti kokku, üks laps istus siis sõlme peale okste vahele ja teine kõrvasseisja lükkas kiige käima. Niisugusel kiigel kiikuja ise ei saa hoogu anda. Kui on hästi madalas, et jalaga vastu maad saab lükata, siis saab natuke õõtsutada, aga see pole nii hea kui teise kiigutamine. Kui loomad kiigest kaugemale läksid, siis võeti kaseoksad lahti ja vaadati teises kohas jälle, kus hea kiigekase leidis. Selleks kõlbasid suured vanad puud, kellel pikad narmas oksad alla ripuvad. Kui vanu kaski polnud, siis ronisid lapsed noorte kaskede latva ja õõtsutasid endid seal (ERA II 129, 646/7 (13) < Märjamaa khk, Märjamaa v, Kõrvetaguse k – Emilie Poom (1936)).

Seejuures oli oluline õige puu valimine, sest sobisid üksnes mõned puuliigid, peamiselt kask ja kuusk:

Karalatsil ol' hällmine veiga' hää mõtsah. Kats kõivoossa kokko otsapitti köütä' ja nii häll ol'ge valmis. Sedä mõist õga karalats tetä! Korate õnnõ nuh puu', mäantsel hää' tugõva ossa' olliva. Õgast puuossast õs saa' – kõivo- ja kuusõossõst õnnõ saa. Kuusõoss om kül' hällüs, a' hädäkõrral käve, kui' kõivo lähkõ' õlõ-es. Pedäjäst sa-ai' ossa veiga' hörta. Lätsivä katske, kui' painuded (ERA II 190, 24/5 (3) < Setu, Mäe v, Mikitamäe k – Vassili Aalik (1938)).

Eestis on aegade jooksul ehitatud erinevat tüüpi kiikesid, mis on küllalt kindla levilaga. Etnoloogid on kiikesid rühmitanud kiige liikumissuuna ja -ulatuse järgi rõht-, püst- ja pöörkiikedeks (ENE 1989; Viires & Troska & Karu jt 1995). Rõhtkiige liikumisamplituud on keskmiselt 30°, püstkiigel 30°–60° ja pöörkiigel 360°. Etnoloog Ilmar Talve on soome materjali põhjal eristanud nõör- ehk väätkiike, ais-, pöör- ja karussellilaadset ringkiike (Talve 1961: 5). Nimetatud on ka

laudkiike, millena on mõistetud mitte rõhtkiike, vaid pika, kiikumissoonaga risti asetseva kiigelauga lastekiike (Talve 1961: 10).

Käesoleva artikli autor jagab kiiged rõht- ehk laudkiikedeks ja kaalkiikedeks (kaalutakse käte abil), püstkiikedeks (nöör- ja aiskiiged), pöörkiikedeks (ringkiiged ehk karussellid), rippkiikedeks (võrkiiged), jalaskiikedeks (kiikhobu, kiiktool, jalashäll) ja vedrukiikedeks. Igal kiigeliigil on mitmesuguseid alatüüpe, näiteks karusellide alaliigid tulppöörkiik, kerilauapöörkiik, kintsukiik, tulpkiik jm. Aegade jooksul on muutunud kiikede konstruktsioonid ja kasutatav ehitusmaterjal, samuti on kiikesid püütud muuta turvalisemaks. Alljärgnevalt vaadeldakse kiigetüüpe üksikasjalikumalt.

Rõht- ehk laudkiiged

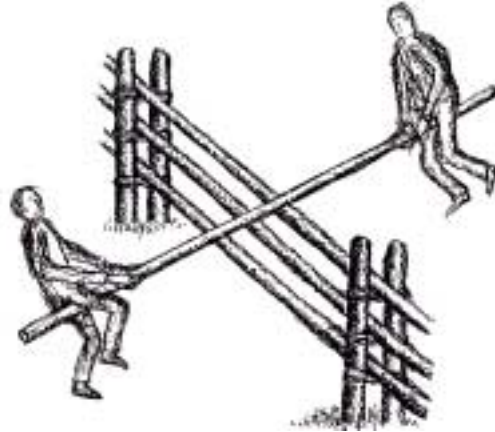
Kõige lihtsama ehitusega oli muistne rõhtkiik: paraja suurusega kivi või puupaku peale pandi pikk laud või teivas (harvemini ka palk – vt ERA II 139, 609 (16) < Kullamaa khk, Kolovere v, Kalju k – Vello Eenveer < Jüri Varblane, 72 (1937)), nii et see enam-vähem tasakaalus püsis. Üks kiikuja istus laua ühel, teine teisel otsal. Pikem lauatuük võidi panna ka üle tara, puuharude vahele või rõugukärbise pulgale. Kui pakk oli madal, on sageli kiigutud lauaotstel seistes, sest muidu tuli väga hoolikalt jalgu hoida, et need laua alla ei jääks. Niisugust kiike kutsuti Tarvastus *kaalkiige*ks, Puhjas *sõtslauks*, Rannus ja Rõuges nimetati niisugust kiikumist *sõtsu kaalmiseks*.

Lüganuselt pärineva näite puhul on lihtne laual kiikumine arendatud mänguks, milles kiikujad võistlevad kiiruses, jõus ja osavuses:

Aiamäng

Selleks oli võetud pikk laud. See pandi aja peale. Laud mõdedi pooleks [ja] teine laps hakkas teise poole latti otsa ja nii kiikedi. Kui teine laps oli raskemb, see rõhus teise ülesse ja nii kerkemb oli kaua õhus. [---] Siis lasti see kerkemb maha ja tuli jällegi uus peale. Kui uus johdus olema raskemb, siis kaalus vana ülesse. Nii oli see mäng, kes kerke oli, see läks kohe peald maha. Nii käis mäng edasi (ERA II 87, 480/1 (50) < Lüganuse khk, Püssi v, Kestla-Ahu k – Mihkel Tapner (1935)).

Anu Vissel

Joonis 1. Tsõõtamine Setus. Lembit Karu joonis arhiivivisan-
di järgi (ERA II 103, 350/1 (37) < Setu, Petseri v – Mih-
kel Pihlapuu (1935)). 2003.

Setumaal, Kraasna ja Lutsi maarahval on laudkiigel kiikumine kuulunud kalendrikombestikku. Palmipuudepühal ehk urbepäeval, seega nädal enne lihavõtteid pidanud lapsed rõhtsal kiigel kiikuma.

*Latsõ urbõpääväl tsõõtasõ koh aia pääl vai puu pääl ja laulva:
"Tsõõ, tsõõ, urbõkõist." Sis jummal and õnnõlikku aastakka
ja kerget ello, tulõs määnestki häti ja haigusi* (ERA II 173, 720
(18) < Setu, Vilo v, Tagamäe k – Anna Tammeorg < Nasta
Karulaan, sünd 1882 (1938)).

Niisugust kiikumist ja laulmist kutsuti refräänsõna *tsõõ-tsõõ* järgi *tsõõtamiseks*. Kumbki laulja või paar ütles (laulis) vaheldumisi ühe värssi. Kaasa laulsid ka kõrvalseisjad, kes oma järge ootasid (Tampere 1960: 29 jj). Vastaskiikuja "kuivatamist" ehk vägisi ülevalhoidmist (vt lk 17 *sõtsukaalmist*) on ette tulnud ka Setumaal:

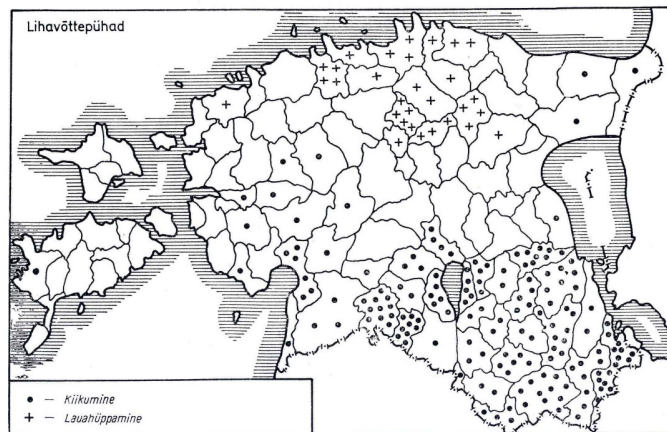
*Kui üks teisest võidu saab – teise üles tõstab – , siis sõimab
teist lauluga:
Kuiva', kuiva', kelto,
mädäne, mädane, marte,
keväjätse tuulõga',
sügüsetse soolaga'* (ERA II 190, 23 (1) < Setu, Mäe v,
Mikitamäe k – Vassili Aalik (1938)).

Kalendrikombestikuga oli seotud ka Põhja-Eesti (Viru- ja Järvamaa ning Harjumaa kirdenurk, vt kaart 2) laudkiigel hüppamine. Erinevalt lõunaestlastest kiiguti sellel seistes ja seda harrastasid noored. Niisuguse kiikumise ehk *lauahüppamise* juures hüpati oma lauaots alla. Kõige rohkem on *lauda hüpatud* varakevadel, kui suured kiigid polnud veel üles pandud.

Lauahüppamine

Pandi laud kuskile kõrgemale, kas paku või kivi peale. Üks läks laua otsa peale, teine läks teise otsa peale. Algas hüppamine. Hüpati nii kõrgele kui vähegi sai. Kui oli teine raskem, siis nõrgem ei jaksand raskemat üles hüpata – jälle kautas võidu (ERA II 90, 672 (87) < Kuusalu khk, Kõnnu v, Viinistu k, Viinistu algkool – Aliise Kivi < Miina Huusmann (1935)).

Lauahüppamine on nõudnud suurt osavust. Meelelahutust tuli harjutada, enne kui see päris selgeks sai: kes juhtus hüppega hilineb või hüppas liiga vara, sai hea hoobi vastu sääri (ERA II 104, 367 (15) < Jüri khk, Rae v, Rae algkool – Velaine Termel < Mari Koka, sünd 1889 (1935)). Kui kiikumisele hea rütm sisse saadi, pörutas kiige üks ots nii kõvasti vastu maad, et teises otsas seisja lausa visati õhku. Hüpatud on nii, et jalad plaksusid (ERA II 90, 47 (1) < Paide khk, Mäo v, Seinapalu k – Helene Neumann < Maria Laube, sünd 1865 (1935)).

Kaart 2. Kiikumine ja lauahüppamine lihavõttepühadel (Hiimäe 1981: 237).

Anu Vissel

Mõnikord veedetud niimoodi hüpates ja paare vahetades terve pühapäev. Jüri kihelkonnast on näiteks kirja pandud, et üks tüdruk pannud kord pühapäevahommikul uued kingad jalga ja läinud mäele lauda hüppama, õhtuks olnud kingapõhjad läbi (Tampere 1960: 30 jj). Seega oli lauahüppamine paiguti samasugune hasartne lemmikmäng, nagu 20. sajandi algul *viie kivi mäng* või 1980.–1990. aastatel kummikeks. Hüppamine nõudis head tasakaaluhoidmist, jõudu, kiirust ja julgust. Vähimagi eksimuse puhul võis hüppaja lauga haiget saada või kukkuda. Omal ajal võis hüppamisest kujuneda võistlus, nagu eelnevas Kuusalu aiamängus, samuti viimistleti hüppestile suurema meisterlikkuse demonstreerimiseks:

Lauahüppamine oli olnud meie külas ülestõusmisepühade ajal alaline mäng. Ümmargune puu pandi maha ja sinna pääle kolme sülla pikkune laud. Teine inimene teise otsa pääle, hakati hüppama. Sellega kooti kangast. Kui kooti, siis käisid teine jalg teise korra puu kõrvale maha. Kui aga käärimist mängiti, siis käis hüppaja laua pääl ringi (ERA II 91, 162 (13) < Jõelähtme khk, Jõelähtme v, Ihasalu k, Neeme algkool – Helene Kaasik < Leena Kuuskmann, sünd 1861 (1935)).

Keerulisemad hüppeviisid nõudsid juba suuremat osavust. Näiteks Jõelähtmel on nn *kangakäärimise* ajal ennast õhus ringi pööratud.

Joonis 2. Lauahüppamine. Lembit Karu joonis arhiivivisandi järgi (ERA II 91, 199 (16) < Jõelähtme khk, Jõelähtme v, Jägalala k < Märjamaa khk – Heinrich Hendrikson (1935)). 2003.

Lauahüppetrikid on väga sarnased lähinaabrite traditsiooniga. Kalendritavandiga seotud lauahüppamist on tundnud mitmed rahvad, sh isurid, soomlased ja venelased. Meelelahutusena on seda tundnud ka rootslased (Talve 1961: 37).

Lääne-Soomes kuulus lauahüppamine just täiskasvanute, ka vanemate inimeste lihavõtteharastuste hulka. Hüppamist alustati juba lihavõttepüha hommikul ja jätkati kogu pühadeaja. Mõnes paigas hakati lauda hüppama aga juba maarjapäeval ja sealt edasi igal kevadpühal. Hüppamiseks kasutati 4–5 meetri pikkust lauda, mis oli toetatud haoraiumispaikule, ja lauahüppamise kohta oli kasutusel oma terminoloogia. Laua keskel seisja või istuja pidi lauda tasakaalus hoidma. Tema kohta

Foto 2. Lauahüppamine Soomes (Talve 1961: 27).

õeldi *pudrukeetja*, laua keskpaika nimetati *pudrukausiks*. Kergema hüppaja poolne lauaots nihutati pikemaks, s.t pudrukeetja pidi talle *leiba andma*. Hüppaja, kes keskme poole liikus, *sõi võileiba*.

Ka Soomes arendati lauahüppamine sageli võistluseks või mänguks. Hämes hüpati nn kodude ehk majade peale. Igal hüppajal oli kolm maja. Kui hüppaja kukkus laualt maha, kaotas ta ühe maja (ehk *jõi maja maha*), kui ainult üks jalg laualt maha libises, pääses ta poole maja kaotusega. Sageli hüppasid vastamisi neiud ja noormehed. Hüppamise ajal tehti mitmesuguseid vigureid: õhulennu ajal pöörati enast ümber või hargitati jalgu (ette ja taha või kõrvale). Seda viimast moodust nimetati ka Hämes kangakudumiseks (Talve 1961: 25–27 jj).

Väikeses murdesõnastikus leidub sõnaühend *sõtsu kargama* levikuga Rannus, Puhjas ja Nõos (VMS 1989: 457), mis viitab, et muistne lauahüppamine oli varem hoopis laiemalt levinud.

Arhiiviandmete järgi otsustades näib, et kalendrikombestikku kuulunud põhjaeestiline lauahüppamine lõppes 19. sajandi 80.–90. aastatel. Suurem osa teateist pärineb 1930. aastate keskpaigast, mil koguti spetsiaalselt andmeid mängude ja lõbustuste kohta. Tollal on lauahüppamist mäletatud veel Koerus, Järva-Jaanis, Raplas, Jõelähtmel, Paides ja Tormas, kusjuures mäletajad olid sündinud 1860.–1870. aastatel.

Anu Vissel

Foto 3. Sellist lihtsat rõhtkiike ehtasid lapsed ise suve jook-sul kümneid kordi uuesti. 1960. Tallinn. Erakogu.

Hilistraditsioonis on lauahüppamist tulnud aeg-ajalt ette lastemänguna, ükspuha, kas selleni on jõutud traditsiooni jätkamise või taasavastamise teel. Näiteks 1950. aastate lõpul ja 1960. aastate algul hakanud mõned mänguseltskonnad Põltsamaal lauda hüppama pärast seda, kui üks isa selle lastele ette näitas. Etnoloog Virve Tuubel (sünd 1956), kelle kodu oli 1960. aastatel Pärnumaal Alustes, mäletab, et talle ja ta õdedele oli lauahüppamine sagedane mäng (suuline teade). Hiiu- maal on 1970. aastate lõpus ja 1980. aastate algul lauda hüpanud näiteks lasteaialapsed ja see on olnud eelkõige poiste meelelahutus. Sama on väidetud Pärnumaa kohta. Siiski näib, et viimasel ajal pole lauahüppamine kuigi levinud. Näiteks ei ole seda kordagi nimetatud 1990. aastate koolipärimuse kirjapanekutes.

Tänapäevastatud varianti laud- ehk kaalkiigest võime näha laste mänguväljakutel ja supelrandades (vt foto 13), kuid nüüdisajal on kiigelauad võlli abil pakkudele kinnitatud.

Püstkiiged

Teine lihtne võimalus kiige ehitamiseks oli siduda nõor kokkuseotud puulatvade või okste, jämedama oksa, rõhtsa puu vms külge. Sel viisil saadi lihtne püstkiik. Püstkiiged jagunevad nõor- (ehk vits-)

ja aiskiikedeks. Lihtsad nõör- ja vitskiiged moodustavad läänemeresoome kiikede vanima kihistuse (Talve 61: 41). Võiks arvata, et selline kiigetüüp on olnud tuntud hoopis laiemal alal, näiteks Siberis elavatel kettidel on see samuti levinud, kusjuures sellel kiiguvad ainult mehed (Aleksejenko 1970: 31). Eestis on nõorkiik juba sajandeid olnud eeskätt lastekiik, kuid neid on täiskasvanute tarbeks üles pandud näiteks rehe alla, kui lihavõttepühade ajal oli väljas kiikumiseks liiga külm, samuti külmale ajale langenud sõnnikutalgute lõpetuseks. Väikelaste nõorkiiged seati üles hoonetesse või koduõuele:

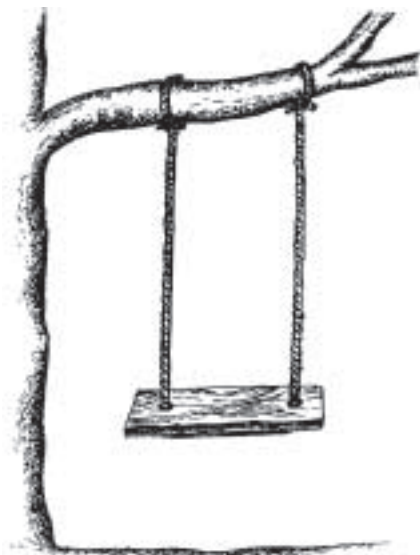
Meitel praegust toas parte külges kõvene (köiest) kiik, pisige laud all, lapsed käivad peel kiikumas. Mõnel trehvbab õues olema ka kõvest kiik, kel väiksed lapsed on, need ei tohi veel kaugele minna, siis õõtsuvad seal (ERA II 157, 102 (2) < Anseküla khk, Salme v, Tiirimetsa k – Amanda Raadla < Priidik Nuum, sünd 1865 (1937)).

Talvel võidi kinnitada laste tarbeks rehealusesse aampalgi külge köis, istmeks vana vankri otslaud (ERA II 92, 19/20 (17) < Märjamaa khk – Emilie Poom (1935)). Karjalapsed on karjamaale suurema puu oksale ehitanud lisaks nõorkiikedele ka väiksemaid aiskiikesid (ERA II 157, 312 (1) < Jämaja khk, Torgu v, Kahusaadu k < Kargi k – Amanda Raadla < Juhan Jandson, sünd 1861 (1937)): aisade ülemises otsas oli rõngas, mille taha kinnitati suure sepanaelaga ahelatükk (s.o ketijupp).

Nõorkiikesid on nii meil kui ka näiteks Soomes paigutatud suuremate kiikede lähedale puudele, nii et need, kes suurel kiigel kiikuda ei tahtnud, võisid väiksel kiigel omaette õõtsuda. Nööri asemel võidi varasemal ajal tarvitada kaseokstest või kuusekoorest keerutatud vitsu (Talve 1961: 10). Lastekiigena on nõorkiik olnud ja on tänaseni tuntud üle maa.

19.–20. sajandil oli Eestis kõige tavalisem kahe posti ehk samba või kasvava puu vahele ehitatud aiskiik. Kiigetulbad võidi kombineerida ka nii, et üheks oli kasvav puu, teiseks kinnitati maasse tugev post. Soomes võidi väiksem kiik toetada ühe otsaga kõrvalhoone seinale (Talve 1961: 7).

Põhja- ja Lõuna-Eesti kiiged olid põhimõtteliselt erineva konstruktsiooniga. Lõuna-Eestis säilis kauem vana nõör- ehk vitskiik, tüüpiline on ka pika kiigelauga kiik, mida esineb veel näiteks Venemaal, Ingerimaal ja Karjalas (Talve 1961: 41). Põhja-Eestis andis

Joonis 3. Sõrve poolsaarel Vintri külas pärnaoksale kinnitatud lastekiik. Lembit Karu joonis arhiivivisandi järgi (ERA II 157, 313 (1) < Jämaja khk, Torgu v, Kahusaadu k < Kargi k – Amanda Raadla < Juhan Jandson, sünd 1861 (1937)). 2003.

175 (4) < Tarvastu khk, Tarvastu v, Ämmuste k – Jaak Veskemäe < Tõnis Perlus, sünd 1877 (1935)) või *tala*. Õrre külge kinnitati puust või köiest aisad (juhid⁷). Mõnikord võidi aisteks kasutada noori kasiki või kuuski, mille ladvad väänati ümber õrre silmuseks (Tampere 1960: 32).

Tänapäeval on üldjuhul istmelaud kiikumissuunaga risti. Niisugusel kiigel on suurem õhutakistus ja ta liikus kõite (aiste) vahel "liuglevamalt" ja aeglasemalt. Vanasti kohtas Lõuna-Eestis ka pikisuunalise istmega kiikesid (vt foto 4). Arhiivi andmetel on neid lihtsaid kiikesid peetud veel 20. sajandi algul tüüpiliseks Lõuna-Eesti kiigeks.

Kiigepostid kindlustati enamasti külgpuudega (*sikkade, titsidega*), mis hoidsid postid paigal. Kiigemälestuses mainitakse, et paremad kiikujad on eelistanud nõorkiike, sest siledate puuaistega kii-

tooni hilisem aiskiik, mis pikkamisi levis ka Lõuna-Eestisse, kuid jäi oma ehituselt siiski palju väiksemaks. Uuema ja vanema kiigetüübi levik sarnaneb Soomele, kus suuremad aiskiigid on tuntud eelkõige Lääne- ja Lõuna-Soomes ning Karjala kannasel. Pori-Tampere-Lahti joonest põhja pool on ülekaalus kergema ehitusega aiskiigid. Põhja-Soomes (Pohjanmaal jm) on tuntud üksnes nõorkiigid.

Lõuna-Eesti kiik oli lihtne kerge ehitis, mis kandis kõige rohkem kahte-kolme inimest ja pidas enamasti vastu ainult ühe hooaja. Lihtsamad kiigid püstitati kasvavate puude vahele, pöörleva võlli asemel kasutati tavaliselt jäika rõhtpuud, mis kandis nimetust *õrs, olihirs* (~*horihirs* – vt ERA II 102, 296/7 < Rõuge khk, Nursi v, Vastse-Nursi k – Olga Maran (1935)), *pääpuu* (ERA II 138,

ged läksid vihmaga väga kiiresti libedaks. Kiigelaual võidi istuda või seista. Näib, et Lõuna-Eesti väikestel kiikedel on enamasti seistud.

Tarvastust on kirja pandud ais- ehk *juhikiige* tegemise õpetus:

Juhikiik tehtud niiviisi, et kahe suure puu vahele pandud umbes keskmiselt kuue tolli jämedune puu, mis maast oli umbes paari sülla kõrgusel. Selle puu küljest rippu allapoole pandi juhid, mis olid umbes vankriaisa jämedused. Juhtideks tarvitati enamasti noori kaski või kuuski. All, juhide otsas, maast umbes kahe kuni kolme jala kõrgusel oli istmelaud, mille pääl istuti või seisti püsti. Korraga sai kiikuda ka mitu inimest (ERA II 138, 174 (1) < Tarvastu khk, Tarvastu v, Ämmuste k – Jaak Veskemäe < Tõnis Perlus, sünd 1877 (1935)).

Samasugused lihtsad kiigid olid levinud ka Setus. 1912. aastal on Armas Otto Väisänen pildistanud kolme tütarlast, kes seisavad püsti võllita kiigel, mille üheks sambaks on kasvav puu, teiseks maasse kaevatud ja külgpuudega julgestatud post, aisteks nõõrid või köied (Tampere 1960: 31; vt foto 10). Fotol 5 on Satseri valla Sesniku külas asunud kiik, millel näib olevat juba liikuv võll ja selle kohal üle võlli ajamist takistav ristpuu.

Foto 4. Lõuna-Eesti pikisuunalise istmega kiik. Eduard Sellekese ümbervõte (KM RO, foto 5206).

Foto 5. Kiik Setumaal Satseri valla Sesniku külas. Richard Viidalepa foto 1936 (ERA, foto 345).

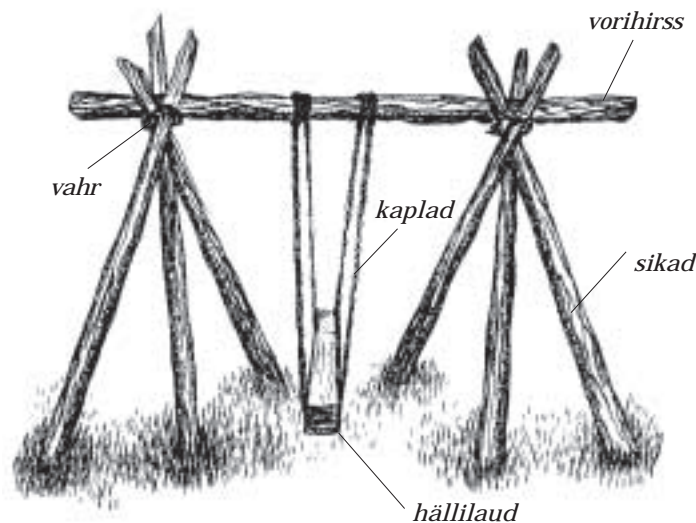
Anu Vissel

Setumaal kirjeldati kiige tegemist järgmiselt:

Külä suur häll

S'oo tetti inämb keset küllä palgõst, õks inämbä suurõl riidel. Siss tüüd õs tetä' ja aigo oll' hällõ tetä lihavõtõst. Suurõ hällü tegemine oll' joh rassõ tüü. Meil siih tette säitsmest palgist häll.

Sikost kuts'te noid palkõ, mis olliva püstõ maa seeh, kolm tükkõ. Vahr oll' vitsost tett rõngas, nii suur, õt mahto kolmõ palgi otsa (kolm palgiotsa mahtova rõnga sisse). Vorihirs oll' tuu pääpalk, mis oll pant sikko otsa üles, kohe panteva kapla' külge. Alomatsõ' sikaotsa kaivõtas maa sisse terve' meetre ja pessetäs häste kõvastõ kirvõga kinni, et ta vällä ei' tulõ'. Ülemiste sikkootsõ sisse lastas oherdiga mulk, kohe lüvväs kõva puupulk. Tuu pulk ei lasõ' vahrul alla tulla'. Kui sikka' omma kõvastõ maa see', siss tõmmatas vorihirss üles. Tuu tüü om veiga rassõ ja pallo mihe peäd avvidama. Vorihirs üleväh, siss kapla' külge ja' häll olge valmis (ERA II 190, 26/7 (3) < Setu, Mäe v, Mikitamäe k – Vassili Aalik (1938)).

Joonis 4. Külä suur häll. Lembit Karu joonis Vassili Aaliku järgi (ERA II 190, 26/7 (3) < Setu, Mäe v, Mikitamäe k – Vassili Aalik (1938)). 2003.

Foto 6. Põhjaeesti kiik Simuna kihelkonnas. Mart Jallai foto 1978 (KM RO, foto 12277).

*Foto 7. Voldemar Vahermaa (sünd 1895) ja tema nn soome kiik kodu-
õuel Ida-Virumaal. Sellise konstruktsiooniga olla olnud kõik ümbrus-
konna vanemad kiiged. Endel Metsa foto (KM RO, foto 6372).*

Põhja-Eesti kiigid olid suuremad, tugevamad ja keerukama ehitusega. Need Rootsi algupära kiigid jõudsid Eestisse rannarootslaste ja soomlaste vahendusel. Kuna põhjaeesti kiik oli eelkõige küla-kiik, tehti selle sambad tugevatest palkidest, mida omakorda toetasid külgpuud. Kiigel oli vastupidav liikuv võll, kaks vahepuudega istmelauda, neli kuni kaheksa aisa. Selline kiik oli kindel ehitis, mis pidas vastu aastaid (Viires 1995: 78).

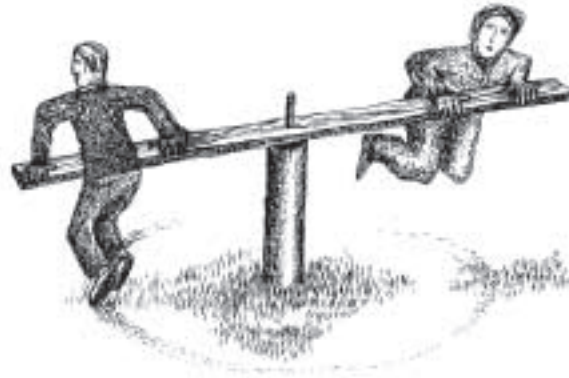
Jõelähtmelt, Ihasalu külast pärineb kirjeldus kiigest, millel oli kolm aisa kummalgi pool ja kaks aisa keskel. Kõik aisad olid alt ühendatud tugipuudega. Nende peale kinnitati lauad (ERA II 91, 153 (3a) < Jõelähtme khk, Jõelähtme v, Ihasalu k, Neeme algkool – Helene Kaasik < Maria Paemurd, sünd 1862 (1935)). Aisa otsad olid lauast läbi pistetud ja pulgaga tõkestatud (ERA II 157, 376–377 < Mustjala khk, Mustjala v, Ninase k – Amanda Raadla < Leena Sigipärt, sünd 1857 (1937)).

Põhja-Eestis oli tavaliselt igal külal kiige juures oma kiigeplats ja laudadest tantsupõrand. Üksiktalude tekkimisega hakkasid mõnele poole ilmuma suuremad talukiigid. Näiteks Amblast on teade, et mõnes talus ehitas noorperemees ise kiige, ehkki enamalt oli külas harilikult ainult üks kiik. Talukiigid, eriti need, mis püstitati koduõuele, olid sageli suurte külakiikede väiksemad koopiad. Põhja- ja Lääne-Eestis hakati 19. ja 20. sajandil ehitama ka uuema-aegseid, nn soome kiikesid, mis olid palju mugavamad – madala ja suure neljakandilise kiigelaua vastaskülgedele kinnitati kiikujatele seljatoega istepingid. Niisugune kiik on näha fotol 7, lk 27. Soomes kutsuti selliseid kiikesid papikiikedeks.

Pöörkiigid

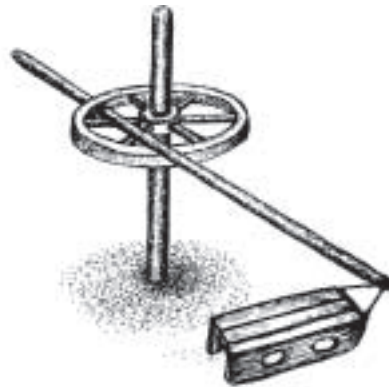
19. sajandil lõpul hakkasid Eestis mõnevõrra levima pöörkiigid⁸ ehk ringkiigid ehk karussellid (Viires & Troska & Karu jt 1995: 78). Erinevalt aiskiigest, mis tegi harilikult ümber pöörleva võlli maksimaalselt poolringi,⁹ liikus pöörkiik täisringis ümber püstise või rõhtsa võlli.

Lihtsaim seda tüüpi kiik on *tulppöörkiik* (Tarvastus *pöörkiik*), kus maasse kinnitatud madala posti ülemises otsas on raudpulk. Raudpulgaga otsa pannakse latt või laud. Kiikujad ajavad latti ringi, hoo sisse saades aga hüppavad rinnuli selle peale ja sõidavad suure hoo-ga mitu ringi. Kui kiikujad olid üheraskused, ei vajunud latti teine ots alla (ERA II 139, 610 (16) < Kullamaa khk, Kolovere v, Kalju k – Vello Eenveer < Jüri Varblane (1937)). Võidi toimida ka nii, et ühed ajasid kiike ümber, teised rippusid või istusid latil (Kalamees 1973: 156).

Joonis 5. Tulppööriik. Lembit Karu joonis 2003.

Samasuguseid ja sama tehnikaga kiikesid ehitati ka jääle. Jää sisse pandud teiba otsa kinnitati ratas. Ratta külge seoti hästi pikk ja tugev latta, mille külge kinnitati kelgud. Otsapidi ratta vahele pistetud lühikese puuga aeti kiike ringi, kelkudel istusid sõitjad (ERA II 138, 175–176 (1) < Tarvastu khk, Tarvastu v, Ämmuste k – Jaak Veskemäe < Tõnis Perlus, sünd 1877 (1935)). Jämajas nimetati sellist kiike *öörikiik* (ERA II 157, 314 (1) < Jämaja khk, Torgu v, Kahusaadu k < Kargi k – Amanda Raadla < Johan Jandson, sünd 1861 (1937)) või *öörikelk*. Kuid jääkarussellil on veel muidki lokaalseid nimetusi, nagu Tarvastu *litsupallikiik*, Lügänuuse *rataskiik*, Kuusalu *keilpall* ja *nabakiik*, Rannu, Puhja, Rõuge, Põlva, Räpina ja Setumaa *pöörhäll*, Otepää *pöörkiik*, Tõstamaa *voorus*, Kullamaa *piradi*, Simuna *virraliug*, Koeru ja Paide *traavelpall* ja *viristis*, Lääne-Nigula *piispall*, Narva *hundiratas* jms.

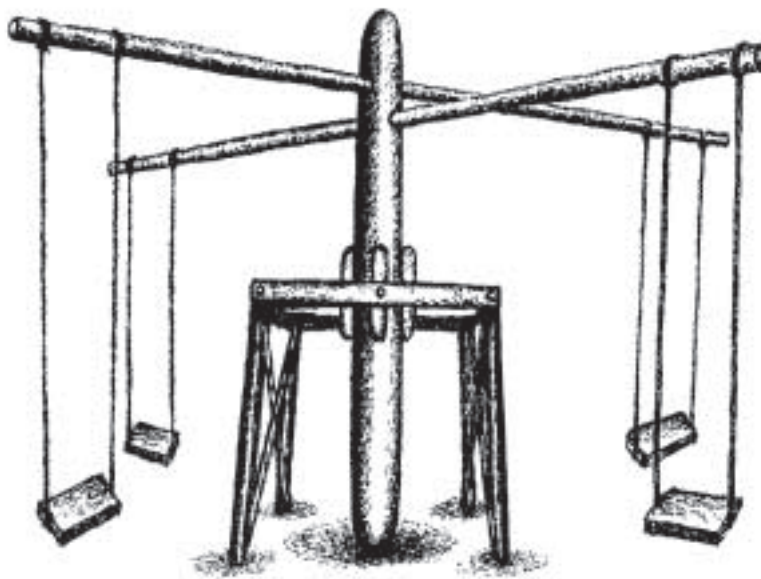
Joonis 6. Jääkarussell ehk viristis. Lembit Karu joonis arhiivivisandi järgi (ERA II 90, 279 (23) < Paide khk, Särevere v, Kolu k – Felix Org (1935)). 2003.

Anu Vissel

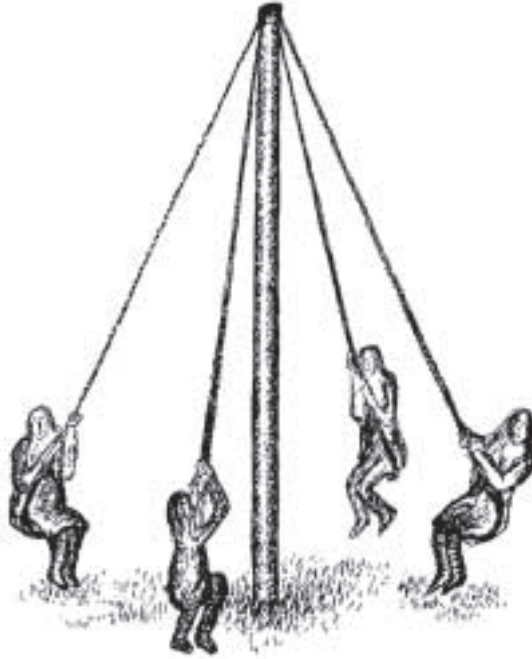
Soomes on see kandnud nimetusi *pyörökeinu*, *napakiikku*, *villi-kiikku* jt (Talve 1961: 11). Siberis elavatel kettidel kiikusid sellistel kiikedel üksnes naised (Aleksejenko 1970: 31).

Tõstamaal oli tuntud nn *kerilauapöörkiik* (ka karussell), mille ehitamiseks püstitati jäme, umbes 5 m kõrgune palk. Palgist aeti läbi kaks pikka ristpuud. Nende otstesse kinnitati omakorda nõõrid või latid, mille alumistele otstele asetati istmelauad. Neli kiikujat ringles suure kaarega õhus. Kiikumiseks oli tarvis kiige ringiajajaid, ka kiikuja ise võis vahepeal joostes endale uut hoogu anda.

Tarvastu *kintsukiik* kujutas endast tulp- ja kerilauapöörkiige liit-tüüpi: tulbal keerleva ketta peale oli asetatud rist. Risti otstest rippusid alla kõied. Iga kõie otsas oli aas või rõngas, millest jalg kiikudes läbi pisteti. Teise jalaga lükati end edasi (ERA II 138 (1) < Tarvastu khk, Tarvastu v, Ämmuste k – Jaak Veskemäe < Tõnis Perlus, sünd 1877 (1935)).

Joonis 7. Kerilauapöörkiik. Lembit Karu joonis 2003.

Joonis 8. Nööri dega tulpkiiik. Lembit Karu joonis 2003.

Eelmisele võrdlemisi lähedane oli *nööri dega tulpkiiik*, mille nöörid olid kinnitatud kõrge kiigesamba otsas keerleva ketta külge.

Muhus, Häädemeestel, Saardes ja Laiusel on varemalt tuntud nn *veskipöörkiike*. Sellel kiigel on rõhtne võll, millest on läbi torgatud kaks või neli tugevat latti. Lattide vahele olid paigutatud istekohad, mis tänu liikuvusele jätsid kiikuja alati õigesse asendisse. Niisuguse kiige joonise toob ära August Wilhelm Hupel juba oma reisikirjas 1781. aastal, kuid lisab:

[---] on küll õieti vene kiik, aga neid leidub vahel ka Liivi- ja Eestimaal, ja eestlased või sakslased julgevad küll samuti selle peale astuda. Seda hoiavad kaks või mitu tugevat meest liikumises ja ajavad ümber, kusjuures neljal pingil istuvad või seisvad inimesed teevad täisringi. Aga selleks on vaja erilist harjumist, et seejuures pea ei hakkaks ringi käima (Laugaste 1963: 94).

Anu Vissel

Joonis 9. Veskipöörkiik. Lembit Karu joonis 2003.

Näiteks 20. sajandi esimesel poolel on kirjeldatud samasuguseid kiikesid:

Raegma külas olnud üks isevärki kiik. Kiik käis ringi, kiikujad rippusid, aga ikka pead ülespidi (ERA II 191, 391/2 (23) < Muhu khk, Muhu v, Mäla k – Richard Viidalepp < Ruuda Noor, 72 a (1938)).

Kiikude ehitamisest. Nüüd on ka pühad, aga nüüd ei ole änam seokest elu, ku enne olli. Enne ollid ikki pühadeks kiigud, siinsamases mede õue pääl olli küll kiiku, mitmed ja mitmed pühad. Esmalt ollid suured. Pööriskiiged ollid nel'la haruga, üks haru olli ikki üleval kõrges taeva all, pengid ollid kül'les, kus istuti. Ja hillem ollid armidega kiiged, jälle nel'la armiga, vaest ollid pal'lad armid, vaest tegid pengid ja külgi istuda. Siinsamases õues ollid mitmed ja mitmed korrad, poosid tegid. Seokse kuhade pääl ikki tehti, kus isi ka noori inimesi, poissa olli. Nägu sii minu va vennal olli: neli poissi, kaks tüdrekud kasus, siit olli isi pool kiiguvägi juba (ERA II 308, 448/51 (12) < Häädemeeste khk, Häädemeeste v, Kägiste k, Nõmmeotsa t < Tahkuranna v, Pihnurme k – Marta Mäesalu < Eliisabet Martinson, sünd 1855 (1944)).

Tundub, et selliseid kiikesid ehitati Eestis harva, kuid need olid populaarsed Skandinaavias, Venemaal ja mujal Euroopas. Soomes on seda kiigetüüpi tuntud vaid maa lääneosas (Talve 1961: 14). Neid kiikesid on peetud üheks karusselli eelkäijaks.

Kui enamasti ehitati kiiged kogukonnaga, siis Tartumaalt Rõngust pärineb teade, et Aakre mõisas oli mõisaomanik pöörhälli (ühe posti küljes) lasknud üles seada (ERA II 101, 311 (5) < Rannu khk ja Rõngu khk – Herman Lell (1935)).

Tänapäeval on pöördkiiged lõbustusparkides ja tivolites üldlevinud. Peaaegu igas lõbustuspargis on võimalik sõita suurel ilmarattal ja alati on atraktsioonide seas mitmesuguseid väiksemaid maapinnal või õhus liikuvaid karusselle.

Rippkiiged

Rippkiige vanimad eelkäijad on tõenäoliselt laste vibuhäll. Rippkiige erivorm on võrkkiiik, mis meenutab ka pigem hälli kui kiike. Selle kiige on maailmale andnud Ameerika pärisasukad indiaanlased. Kesk- ja Lõuna-Ameerika elanikud on võrkkiiike magamisasemena kasutanud üle tuhande aasta (http://www.hammocks.com/information/more_info.cfm). See maiade välja mõeldud mõnus tarbeese jõudis Vanas-

Foto 8. Lapselaps koduõuel vanaema valmistatud võrkkiiiges.
Foto Aime Zirk 1957.

Anu Vissel

se Maailma Kolumbuse vahendusel. Eesti kultuuripildis on võrkkiiik üsna uus nähtus, mis hakkas levima linnade ja mõisate kaudu.

Võrkkiiik riputatakse kahe tugeva posti vahele. Kiikujale on see turvaline ja ohutu, kiikumise ulatus on teiste kiikedega võrreldes võrdlemisi minimaalne. Niisuguses kiiges on võimalik istudes või lamades tasakesi õõtsuda.

Võrkkiiigid olid võrdlemisi populaarsed alates 20. sajandi esimest poolest, kui koduõue ja rohtaeda riputatud võrkkiiiges saadeti mõnusaasti mööda jõudehetki. 1930. aastatel õpetasid naiste käsitööajakirjad võrkkiiike valmistama, kuid valdavalt neid siiski osteti.

Jalaskiiigid

Vanematest tarbeesemetest kuuluvad jalaskiiikede hulka jalashäälid, millega sai imikuid kiigutada. Üks jalaskiiige uuemaid mugandusi on kiiktool. See mööbliese jõudis Rootsi ja Soome mõjutusel meie rannikualadele (Põhja-Eesti neemedele, Hiiumaale, Vormsile ja Noarootsi) 19. sajandi lõpul (Õunapuu 1992: 65).¹⁰ Kõrvuti ühekohalise kiiktooliga olid nendes piirkondades levinud laia põhjaga mitmekohalised kiiktoolid. Eriti populaarsed oli need 1920.–1930. aasta-

Foto 9. Kiikhobuseid, kiikluikesid jt kiikloomi valmistatakse sageli niisugustena, et nendes on julge kiikuda ka aastavanustel lastel. Tõrvandi 2001. Anne Silbaumi foto.

tel Hiiumaal (Põllo 1994: 84). Kõige sagedamini oli tegemist kahekohalise ehk nn poolteise inimese kiiktooliga, millel mahtus kiikuma kaks last või täiskasvanu koos lapsega, harvemini kolmekohalise kiiktooliga (Põllo 1994: 76). Niisuguseid mõnusaaid mööbliese-meid valmistati või telliti kohalikest meistritelt pühadekingiks (jõulud, emadepäev), lapse sünni puhul jne.

Erisugused kiiktoolid tulid uuesti moodi 1970. aastatel ning on jätkuvalt stiilsed ja prestiižsed sisustuselemendid.

Jalaskiikede üheks erivormiks on laste kiikhobused ja nende edasiarendused, mis kuuluvad samuti sajandivanuste meelismänguasjade sekka.

Vedrukiigid

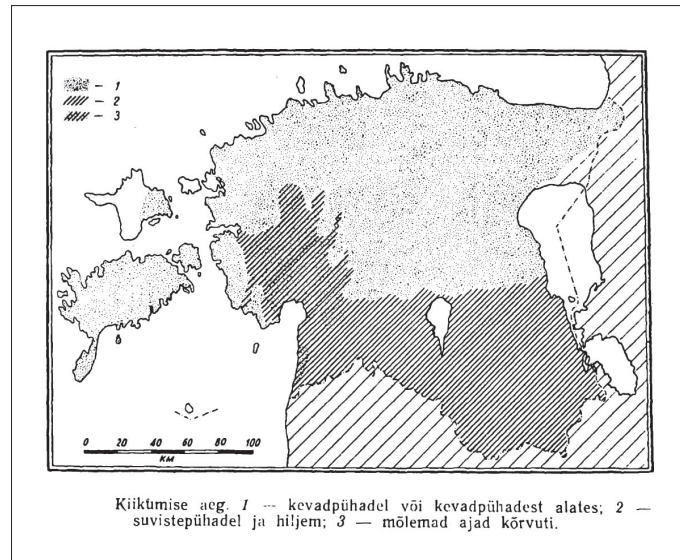
Vedrukiigid kuuluvad 20. sajandi uute kiikede hulka ja sarnanevad mõnevõrra vedruhallidele. Vedru(kiik)hobuseid ja muude loomade kujulisi vedrukiikesid leidub lasteparkides, kuid on müügil ka kauplustes. Vedru on paigutatud erikujulise istme ja massiivse, ümberkukkumist vältiva aluse vahele.

Kiikumisaeg ja kiikumiskoht

19. sajandil käidi kiikumas pühade ajal ja nädalalõppudel: neljapäeva, laupäeva ja pühapäeva õhtul ehk nn poolpühade ja puhkepäevade ajal. Neljapäeval oli tavaks anda teenijatele ja noortele vaba õhtupoolik, mida kasutati lõbutsemiseks ja käsitöö tegemiseks.

Kiikumine oli varem lisaks nädalapäevale ajaliselt üsna rangelt piiritletud tegevus: see ei väldanud kogu suve, vaid selle algust ja lõppu tähistasid kindlad rahvakalendri tähtpäevad, mis Lõuna- ja Põhja-Eestis erinesid (vt kaart 3).

Lõuna-Eestis algas kiikumine varem ja piirdus ainult lihavõtteajaga. Kiiged ehitati pühadeks valmis, kiikumine algas esimesel lihavõttepäeval. Mõnes paigas on olnud lokaalseid lisapiiranguid, näiteks Rõuges kiiguti lihavõtte keskmisel päeval (ERA II 143, 312 (4) < Rõuge khk, Haanja v – Jaan Gutves (1936)). Kiige tegemine jäi harilikult vaikse nädala neljapäevale või laupäevale. Mõnikord on seda tehtud ka suurel reedel, mil küll igasugune müra tegemine oli keelatud, ja saadud seetõttu usklike, eriti vennastekoguduse liikmete hukkamõistu osaliseks.¹¹

Kaart 3. Kiikumise aeg Eestis (Tampere 1956: 266).

Nii lühikese kiikumisaaja puhul on mõistetav ka kiikede kerge konstruktsioon. Lõuna-Eestis ehitati küla kohta paar kergemat kiike, millelt pühade möödumisel võeti nõõrid maha, et lapsed ei saaks seal endale viga teha.¹² Lühikesele kiigeajale vihjavad ka kiigelaulud: *ära lähavad hällipäevad*, asemele tulevad *saisva nädäli*, mil tuleb läbi saada kiikumiseta, sest kätte jõuavad õitsipäevad, karjakorrad, teopäevad jm tegemised. Viljandimaal on kiikumisaeg alanud lihavõttepühadega ja lõppenud suvistepühadega (ERA II 138, 176 (6) < Tarvastu khk, Tarvastu v, Ämmuste k – Jaak Veskemäe < Tõnis Perlus, sünd 1877 (1935)). Lisaks on Lõuna-Eestis nimetatud kiikumisaajana ka jaanipäeva. Tänavu, s.t 2003. aastal oleks traditsiooniline kiikumisaeg langenud Lõuna-Eestis jüripäevaeelsesesse aega, sest esimene ülestõusmispüha oli 20. aprillil.

Põhja-Eestis algas kiigeaeg hiljem ja kestis kauem. Kiiged seati korda suvistepühadeks ja kiiguti jaanipäevani. Suvistepühad võivad langeda ajavahemikku 10. maist 14. juunini. Vana kombe kohaselt kestnuks kiikumine Põhja-Eestis tänavu 8. juunist 24. juunini. Lauludeski leiame viiteid kiigeaja lõpule: kiik viiakse keldrisse, sest tulemas on heinaaeg, kesakünn, rukkilõikus. Kiikumise alguse tõttu on suvistepühi rahvapäraselt ka *kiigupühadeks* nimetatud. Pärnu-

maal on kohati kasutusel olnud mõlemad – nii lõuna- kui põhjaeesti kiikumisajad¹³ (vt kaart 3). Hilisemal ajal on tegelik kiikumisaeg pikenenud kogu Eestis, paiguti koguni sügiseni (kartulivõtuni).

Kui Lõuna- ja Põhja-Eesti erinevad kiikumisajad viivad esmalt mõtte fenoloogilise kevade erinevale saabumisajale maa erinevates osades, mis ei tohiks küll lahknedagi üle kahe nädala, siis samade pühade – lihavõtted ja suvistepühad – taaskohtamine Soome kiigepühadena annab tunnistust selle väite paikapidamatusest. Soomeski on olnud üldisem (Lõuna- ja Lääne-Soome, Ingerimaa ja Karjala) kiikumise alustamine lihavõttepühadel, muudes piirkondades on see alanud hiljem, enamasti nelipühil, kuid mainitakse ka 1. maid, jaanipäeva vm pühasid.

Eesti ja Soome kiikumisaegade puhul saab vahet teha varasema ja hilisema ajaloolise kihistuse vahel. Vanem kihistus seostub lihavõtteaegse kiikumisega, millele omistati viljakuse taotlus ja tervistamisfunktsioon; hilisem, suvistepühist alanud külakiigeaeg on olnud vallaliste noorte kooskäimisaeg, mis on nihutatud soojemale ajale (Talve 1961: 42).

Lõunapoolsetel aladel, kus kevad saabub varem, algas ka kiikumine varem, näiteks mõnedes Venemaa piirkondades vastlapäeval, Serbias, Horvaatias ja Makedoonias, samuti Sloveenias (seal nihkus küll kiikumise algus hiljem samuti vastlapäevale) tuhkapäeval, Montenegros (Tšernogoorias) jm maarjapäeval (Propp 2000: 150; Kašuda 1977: 252–254). Kiikumine on olnud kevad-suvine meelelahutus, mis on kuulunud nii kevade vastuvõtmise kui ka muude kevadiste kalendritavandite juurde.

Lihavõtteaegne (maagilise eesmärgiga) kiikumine on olnud tuntud kõigil läänemeresoomlastel, aga ka baltlastel ja venelastel (Talve 1961: 33–36). Kohati võis esineda väikesi erinevusi kiikede ehitamise aja või kiikumisaaja alguse suhtes. Näiteks Vadjas ehitati kiiged juba urbepäevaks, kuid kiikuma hakati ikkagi alles lihavõttepühadel ning kiikumisaeg kestis nelipühini (Ariste 1969: 36). Lihavõttekiikumise ala laieneb ka Volga rahvastele. Mordvas püstitati kiik lihavõtteks, kuid kiikumas käidi kolmel päeval pärast lihavõtteid (Hiimäe 2000). Ülestõusmispühadel kiikusid ka Vjatka basseinis elavad udmurdid, marid ja komid (EZV 1998: 302). Udmurdid ehtasid kõrgetele (4 m) peenikestele lattidele toetuvad nõorkiiged suurel reedel ja võtsid need maha suvistepüha öösel spetsiaalse kiige mahavõtmise viisi saatel (Nurijeva 1995: 10). Kaama-tagused udmurdid ehtasid kiiged suure nädala neljapäeval ja lõpetasid kiikumise nädal enne suvisteid (Minni-

jahmetova 2003: 127, 139). Lihavõtte ajal kiikusid noored ka Baikali taga (Bolonjov 1978: 131), Ukrainas, Valgevenes, Venemaal, Saksa- maal, Bulgaarias, Sloveenias, Makedoonias, Horvaatias jm, samuti soome-ugri volga rahvaste juures (Bondartšik & Grigorjeva & Pilipenko 1998: 397; Aleksandrov & Vlassova & Polištšuk 1997: 631; Nurijeva 1995: 10; EZV 1998: 302, Hiimäe 2000 jt).

Kiikumisaeg muutus vabamaks juba 20. sajandi alguses, Esimese maailmasõja järel saabunud muutustega külaühiskonnas. Sellest ajast muutus kiikumine noorte üldiseks meelelahutuseks.

Kiiged püstitati kooskäimiskohale, varemalt küla ühismaale: vainule,¹⁴ aasale, külakoplisse, metsaservale, mäekünkale vms käidavasse kohta. Eelistati looduslikult kauneid kõrgemaid paiku, kust avanes avar vaade kogu ümbruskonnale, sageli veekogule. Soositumad olid külast veidi eemal asuvad paigad, sest siis ei seganud kiigeliste kooskäimised vanemate inimeste igapäevaelu ega öist und. Võrumaal ja Setus on kiik ehitatud mõnikord ka tee äärde. Kiigeplatsiks valiti ilusa muruga koht, vajadusel on pinnast tasandatud. Kiige kõrvale, rahvakeeles *kiige alla* rajati tantsuplats ja uuemal ajal jäeti ka ruumi jaanitule tegemiseks. Suur rahvahulk tallas muru peatselt ära. Kiigeplatsid pühiti kiigeõhtuteks korralikult puhtaks ja kaunistati pühade puhul noorte kaskedega.

Kiikesid on rajatud ka kõrtside ja mõnikord mõisate juurde. Näiteks Mustjalas lasi mõisnik jaanipäevaks ehitada kiige kõrtsi juurde.

Küla kohta tehti üks ehk kaks kiike. Vanasti oli nende asupaigaks peaaegselt küla kõrtsu juures olev koppel, või kui seda ei olnud, siis [ehitati] keset küla kuhugile peremehe maa peale. Selle asupaika kutsuti kiigemäeks. Nende kiikede pealt, mis olid peremehe maa peale ehitatud, nende eest tuli igal pühapäeva õhtul peremehele pool korterid viina maa rendiks [viia]. Neil kiikedel, mis oli kõrtsu juurde ehitatud, nende pealt min-geidsuguseid makse ei olnud. Kiikumise päevad olid harilikult pühapäeva ja laupäeva õhtutel (ERA II 92, 595/9 (26) < Martna khk, Martna v, Haeska k – August Iisberg (1935)).

Pärast talude päriksostmist 19. sajandi teisel poolel on hakatud kiikesid ehitama taluõuedele. Viljandi kandis olnud igal talul oma kiik. Noored käisid ühelt kiigelt teisele (ERA II 124, 501(7) < Viljandi khk, Viljandi v, Mustapali k – Leili Takk < Reet Mallene, 87 a (1936)). Oma kiige tegid sagedasti jõukamad talud, kes uhkusest ei

tahtnud oma lapsi külakiigele lasta. Kui kevad oli väga külm, on Lõuna-Eestis, peamiselt Võrumaal ehitatud kiiged rehte, kõlgusesse või küüni alla talade külge.

Huvitava ruumilise dimensiooni annab kiikumisele noorte liikumise geograafia, millel on soolisi erinevusi – noormeeste liikumine oli neidude omast laialdasem. Põhiliselt käidi oma küla (või naaberküla) kiigel, kaugematele kiikedele võisid minna ainult noormehed. Mõnikord mindi kiigele isegi teise kihelkonda:

Külapoisid ehtasid ja ehitavad ikka kiiged. Külaväli on ühine kõigil, sinna tehakse kiik. Ehituse juures on poisid säälsamast ligidalt küladest; aga kiigale tulevad kaugelt ära, vahel ka teisest kihelkonnast. Perepoisid [-pojad] viivad kiigepostid. Üks võtab enda metsast ühe posti, teine viib teise posti, aiasid, need on väikesed asjad, ja nii tegad kokku. Pole midagi viidud kiiga ehitajatele (ERA II 157, 103 (12) < Anseküla khk, Salme v, Tiirimetsa k – Amanda Raadla < Priidik Nuum, sünd 1865 (1935)).

Kiigehitajad ja kiigekäijad

Kiiged ehtasid või seadsid kevadel kasutamiskorda küla noormehed, nagu ilmneb selgesti ka eelnevast tekstinäitest. Mõnes paigas jäeti see töö päris noortele, alles leerist tulnud poistele, kes polnud veel sõjaväes käinud. Materjal varuti küla ühismetsast või (näpati) mõisametsast, hiljem ka talumetsast, vajalikud raudosad valmistas külasepp.

Kiigehitajaid on lauludes kiitvalt kiigeseppadeks nimetatud ja on teada, et külaühiskonnas peeti kiigeseppadest lugu. Tüdrukud tõid neile kiikumisaja alguses tasuta sukapaelu, võid, kindaid, sokke, tubakakotte, luisutaskuid, mune ja sõira. Rõugest on teada, et lihavõttepühade ajal viidi kiigehitajatele ja kiigutajatele värvitud mune, jaanipäeva ajal aga sõira (ERA 102, 296/7 < Rõuge khk, Nursi v, Vastse-Nursi algkool – Olga Maran (1935)), anda võidi ka võivõi meeleiba (ERA II 102, 473 < Rõuge khk, Kasaritsa v – Ludvig Raudsepp < Mari Raudsepp, sünd 1869 (1935)). Põhja-Eestis on kiigemeistritele jaanipäeval toodud ka õlut või viina (ERA II 87, 40 (31) < Narva l – Elli Sula < Albert Moosel, sünd 1885 (1935)). Pärnu-Jaagupis on kiigetegijad poisid tüdrukutelt vaevatasuks saanud sõrmkindad, raha sõrmes, vöö ümber seotud (EA 18, 539 < Pärnu-Jaagu-

Anu Vissel

pi khk, Halinga v, Halinga k – Aino Tilk < Leena Tõntson, 80 a (1927)). Seega on kingitused kiigesepale analoogilised traditsioonilises pulmas pulmapillimeestele antud kinkidega.

Kingitusi pidid kindlasti tooma esimestena või esimest korda kiigele (kiigeealiseks saanud) tulijad. Komme viia kiigehitajatele kingitusi näib olevat varem kadunud saartel ja Läänemaal ning 1930. aastate keskpaiga korjandustes seda enam ei mainita.

Üldlevinud seisukoha järgi kogunesid suurematel pühadel kiige alla kõik – nii vanad kui ka noored –, kuid kiikumise lõbu jäi noortele, vanemad inimesed olid pealtvaatajad. Paljudes kohtades peeti pärast abiellumist kiikumas käimist sündsusetuks (Viires & Troska & Karu jt 1995: 295), kuid Põhja-Eesti rannakülades on abielurahva kiigel käimisesse leebemalt suhtunud (Tampere 1938: 24).

Kiigeealiseks saadi alles siis, kui oli leeris käidud. Sama arusaam kehtis ka Soomes (Talve 1997: 176). Soomest on teateid, et peremehedki on õhtuti kiigeplatsile tulnud, kaasas pere nooremad naisliikmed. Ise pole nad kiikumisest osa võtnud, vaid istunud ja vaadanud teiste lõbu pealt (Talve 1961: 19).

1930. aastatel, kui koguti enamik arhiiviteateid, ei peetud vanuseõudest enam rangelt kinni. Näiteks Amblast on teada, et

[---] *nelipühade esimesel pühal kogunesid vanasti nii noored kui vanad külakiigele. Õige nelipühade pühitsemine oligi kiigel käimine. Kiikusid nii vanad kui noored* (E 82244 (3) < Ambla khk, Räsna k – Juta Inglise < Miina Murakas (1932)).

Ka Setumaal arvati, et nii vana kui ka noor peavad lihavõtte ajal kiikuma – see kindlustab kogu suveks hea tervise ja linasaagi.

19. sajandil ja veel 20. sajandi algupoole, paiguti pärast Teist maailmasõdagi olid külakiiged eelkõige olulised noorte kokkusaamise kohad. Seal kohtuti omakandi noortega, veedeti koos aega. Kiigel käimise aega oodati ja mäletati vanaduseni. Kuhu mujale oligi noortel minna meelt lahutama kui külakiigele. Sinna minekuks pandi selga pidurõivad, juurde tavapärased ehted. Kui uusi riideid polnud, rõivastuti ometi korralikult ja puhtalt, ehiti end lillede ja pärgadega. Tarvastust on mäletatud, et kiigele minnes tegid tüdrukud endale pärjad pähe, poisid panid rinda lilli või õitsvaid toomeoksi (ERA II 138, 177 (10) < Tarvastu khk, Tarvastu v, Ämmuste k – Jaak Veskemäe < Tõnis Perlus, sünd 1877 (1935)). Ansekülast on meenutatud:

Kes kiigele vanadega läheb, ikka paremad riided selgas. Mõned poisid panid lillegi rinda, aga tüdrugudel pärgi ma pole

Anu Vissel

näind ja lilledega ehtimist. Ehiti riietega küll (ERA II 157, 106 (10) < Anseküla khk, Salme v, Tiirimetsa k – Amanda Raadla < Priidik Nuum, sünd 1865 (1935)).

Kui oluline oli kiigel hea välja näha, sellest räägivad selget keelt kiigelauludki, näiteks laulutüüp *Ilus neiu kiigel* või *Kiige katsumine*:

*Lähme kiiku katsumaie:
kas see kiike kannab meida?
Kas tõuseb maasta tolmukesta
minu uude sukke peale,
kuldatoime kuue peale,
karratatud kasuka peale?* (E 85070 (10) < Pärnu-Jaagupi khk – Oleg Kikkas < Jüri Reinsoni käsikirjast (1933); kuula ka helinäidet 2 *Mäetaguste* võrguversioonis).

Tänapäeval on kiikumine jäänud laste ja noorte lemmiktegevuseks, täiskasvanutest kiiguvad pigem rahvakultuuri harrastajad ja uue-
mal ajal tugeva füüsisega sportlike eeldustega nooremad inimesed.

Kiigekombestik

Esimesteks kiigutajateks olid traditsioonilise kiigekultuuri aegadel kiigesevad ise, nagu selgitavad kirjapanekud:

[---] *kiigutegijad isi kiigutasid ka ja anti selle eest mune ja [kui] väsinu juba ollid ja mune küllalt saanu, sis kis tahes kiigutasid, ja vaest kiikusid päris ilma munamaksuta ka, niisama kiigunal'la pärast, sis ol'li seoke aeg* (ERA II 308, 448/51 (12) < Häädemeeste khk, Häädemeeste v, Kägiste k, Nõmmeotsa t < Tahkuranna v, Pihnurme k – Marta Mäe-salu < Elisabet Martinson, sünd 1855 (1944)).

Kiigeplatsil olid kiigeliste soorollid algselt määratud: noormehed tegid kiiged ja kiigutasid neide, neiud tulid kiigeplatsile ehituna, tõid kiigemeistritele kingitusi ja laulsid kiigutamise eest. Muidugi kiikusid mõlemad sugupooled ka omaette. Kiigel olnud kilkamist ja huikumist küllalt, sest tüdrukud kartsid kiige liiga kõrgele lendamist, poisid olid aga meistrid hoogu andma. Saaremaal Mustjalas oli viimase kohta isegi omapärane väljend – *tegid juunt* (ERA II

Foto 10. Tütrigu hällise. Armas Otto Väisäneni foto 1912 (Tampere 1960: 31).

157, 376 (2) < Mustjala khk, Mustjala v, Ninase k – Amanda Raadla < Leena Sigipär, sünd 1857 (1937)).

Väikesi piirkondlikke erinevusi on selles, kas kiiguti püsti või istudes, paarikaupa või hulganisti. Väiksematel Lõuna-Eesti kiike-
del kiiguti kahekesi ja sagedasti seistes, mõnikord võeti kiigele istuma mõni noorem või selline, kes püsti kiikumist ei kannatanud. Märjamaalt on kirja pandud, et tüdrukud võisid seista, kui tahtsid (ERA II 129, 643/4 (13) < Märjamaa khk, Märjamaa v, Kõrvetaguse k – Emilie Poom (1936)). Põhiliselt on neiud siiski kiikunud istudes, poisid seistes (ERA II 139, 612 (16) Kullamaa khk, Kolovere v, Kalju k – Vello Eenveer < Jüri Varblane, 72 a (1937)).

Istudes kiiguti ikka suuremal jaol. Mõni poisiga kiikus püsti ka. Oli kahe poolega kiik, siis oli neli tükki peel; oli ühe poolega, siis kaks tükki peel, vahel rohkem, kuidas juhtus. Kui poiss ja tüdruk olid kiiga peel, kiigutasid mõlemad. Enamalt ikka poiss kiigutas, aga ega tüdrukki vahtind. Tüdrukud olid üksi ka vahel kiige peel ja kiigutasid endid. Kingitusi ei andnud siin midagi (ERA II 157, 104 (4) < Anseküla khk, Salme v, Tiirimetsa k – Amanda Raadla < Priidik Nuum, sünd 1865 (1935)).

Kevadiste kalendripühade puhul on erootiline element eriti hästi tuntav (Tokarev 1983: 99): ühiste ettevõtmiste kõrval otsiti kiigeõhtutel meelepärast kaaslast. Võimaluse selleks andsid kiige juu-

res toimuv: mängud, tantsud ja kiikumine ise. Üheks sümpaatia näitamise mooduseks oli kahekesi kiikuma minek näiteks kaheistmelise pöörkiigega (Talve 1961: 20) või väiksema aiskiigega. Suurtel külakiikedel kiikus korraga mitu paari. Paariti kiikumine on üldlevinud komme, mida on harrastatud paljudes Euroopa maades (Tokarev 1983: 100).

Suurtel kiikedel on kiigutud enamasti istudes, vaid siis, kui noormehed üritasid ümber völli kiikuda, seisti püsti (ERA II 157, 317 (1) < Jämaja khk, Torgu v, Kahusaadu k < Kargi k – Amanda Raadla < Juhan Jandson, sünd 1861 (1937)). Vepslased, kelle kiiged kandisid 5–6 inimest, on kiikunud nii, et püsti seisid üksnes äärmised kiikujad (Vinokurova 1994: 68).

Mõlemad sugupooled on isekeskis konkureerinud, et omast rühmast esile tõusta: tüdrukud laulmise, ehete ja tantsimisega, poisid kõrgemale kiikumise ja jõumängudega. Omaette kiikudes on poisid võistelnud üle völli ajamises, ükskõik, kas mindi siis kiigele üksinda või kahekesi.

1935. aastal kirjutas 16-aastane noormees:

Suurimaks kiigetrikiks oli vanasti nn ülesõit või üleajamine. Seda tegid ainult julged mehed. Üleajamine toimus järgmiselt. Üks või kaks meest läksid kiigele ja hakkasid kiikuma nii kõlvasti, et kiige varsti ainult ühes suunas liikus, minnes mitu korda ümber völla. Kes julged mehed olid, ajasid vaest mitukümmend korda üle. On teada, et keegi mees oli vanasti kiigelega 120 korda ühejoonega üle ajanud (ERA II 88, 737/8 (26) < Simuna khk, Paasvere v, Aru k – Johannes Kärje, 16 a (1935)).

Omas ajas oli see kahtlemata ekstreemsport, mis nõudis julgust, osavust ja tugevust. Kiik, millega niisugune trikk ette võeti, pidi olema väga kindel, et jõulisele liikumisele vastu pidada. Sageli ehitati ülevõlliajamiseks eriline väike kahe aisaga völlkiik. Nii meil kui ka Soomes seoti ülevõlliajamiseks jalad kiigelaua külge kinni, et need täispöördel laualt lahti ei tuleks – muidu olid õnnetused kerged tulema (vt ERA II 140, 102 (56a) < Vändra khk, Vana-Vändra v, Aluste k, Mukre t – Ernst Tammsoo (1936)).

Ma'le ise küll üle völli kiikunud. Ma ajasi ükskord 12-aastase poisina 120 korda üle völli üksteise järele, siis jalad ei kannud änam (ERA II 157, 105 (4) < Anseküla khk, Salme v, Tiirimet-sa k – Amanda Raadla < Priidik Nuum, sünd 1865 (1935)).

Foto 11. Karjapoiss üle hirre ajamas Maunuse jt pere koplite vahelise tee serval (ERA II 157, 374 (2) < Mustjala khk, Võhma v – Amanda Raadla < Leena Sigipär, sünd 1857 (1937)).

Foto 12. Ülevõlliajamisel kinnitati jalad kiigelaua külge (Talve 1961: 21).

See, kes kõige rohkem jõudis üle võlli ajada, oli lugupeetud poiss ja igale kiigele oodatud võõras (ERA II 92, 597 (26) < Martna khk, Martna v, Haeska k – August Iisberg (1935)). Soomest on teada, et mõnikord kujunes sellest vihameeste või võistlevate kosilaste karm järelekatsumine. Konkurendid on läinud samale kiigele, hakanud sellega üle võlli kiikuma ja jätkanud seni, kuni üks kiigelt maha pudenes (Talve 1961: 20). Üle võlli ajamist ei peetud naisterahvale jõukohaseks. Emilie Poomi andmeil olevat haruharva kuulda olnud, et mõnes kohas on ka tüdrukud üle võlli ajanud, kuid ise pole ta seda näinud (ERA II 129, 642/3 (13) < Märjamaa khk, Märjamaa v, Kõrvetaguse k – Emilie Poom (1936)). Kullamaal on ähmaselt mäletatud, et vahel on mõned julgemad tüdrukudki üle võlli ajanud (ERA II 139, 612 (16) < Kullamaa khk, Kolovere v, Kalju k – Vello Eenveer < Jüri Varblane, 72 a (1937)).

Mustjalast on kirja pandud ühe tüdruku mälestus luhtunud üle võlli ajamise katsest: kuigi julgestuseks olid jalad kiigelaua külge kinni seotud, läinud tüdruku käed momendil, kui kiik hakanud kõrgust võtma, lahti ja tüdruk kukkunud laua külge rippu. Pärast haigetsaamist polevat ta enam kunagi kiige peale läinud (ERA II 157, 375 (2) < Mustjala khk, Mustjala v, Ninase k – Amanda Raadla < Leena Sigipär, sünd 1857 (1937)).

Kuigi kiikujad olid täiskasvanud (leeritatud) inimesed, juhtus kiigel ka õnnetusi: kas ei suutnud kiikuja aisadest küllalt kõvasti kinni hoida ja kukkus kiigelt või jäi kiige teele ette keegi pealtvaatajatest, oma järge ootavatest pidulistest või ei pidanud kiige konstruktsioon liiga suurele raskusele ja hoole vastu. Enamik selliseid juhtumeid lõppes üksnes kriimustuste ja kerge ehmatusena, millest võis pärimusse jääda humoorikaid mälestuslugusid.

Kõrvetaguse külas Märjamaal olla kiige kord kiikujatega täie hoo pealt võlliga postide vahelt välja kukkunud, läind na kuu-se võsude vahele mis sahisend. Kiikujad pole peale väikeste kriimustuste ja põrutuste raskemaid vigu saanud (ERA II 129, 642/3 (13) < Märjamaa khk, Märjamaa v, Kõrvetaguse k – Emilie Poom (1936)).

Või teine samasugune juhtum:

Kord oli juhtund tige pull kiige juure tulema. Kui kiige hooga tuli, pani pull pea vastu – kiige kohe kõige täiega maha, aga võtnud ka pulli põlvili (ERA II 129, 642/3 (13) < Märjamaa khk, Märjamaa v, Kõrvetaguse k – Emilie Poom (1936)).

Kuid oli selliseidki, mis lõppesid invaliidistumise või surmaga ja millest jäi pärimusse didaktilisi ütlusi ja jutte. Näiteks Kabala külas kukkunud kord üks poiss kiigelt maha ja murdnud mõlema jala luud. Jämajas on mäletatud, kuidas 13 inimest kandnud kiigel põhilaud katki läinud ja üks tüdruk sellest ajast puusa hoidma hakanud (ERA II 157, 318 (1) < Jämaja khk, Torgu v, Kahusaadu k, < Kargi k – Amanda Raadla < Juhan Jandson, sünd 1861 (1937)). Mallese talu peremees lasknud kiige päris maha võtta pärast seda, kui üks Tarvastu tüdruk kukkunud kiigelt maha ja murdnud liigestest jala (ERA II 124, 503 (7) < Viljandi khk, Viljandi v, Mustapali k – Leili Takk < Reet Mallene, 78 a (1936)).

Niisugune käitumine – võtta maha õnnetust toonud kiik – näib olevat tüüpiline. Liiasi kui ühe ja sama kiige juures mitu õnnetust juhtus. Järgmisel aastal ehitati kiik uuele kohale. Tarvastus on näiteks arvatud sellise juhtumi kohta, et vanapagan ei sallivat selle koha peal kiikumist, mis viitab tugevale usundilisele taustale (ERA II 138, 178 (12) < Tarvastu khk, Tarvastu v, Ämmuste k – Jaak Veskemäe < Tõnis Perlus, sünd 1877 (1935)).

Oluline oli hoida kiike laste eest. Kullamaal on näiteks suured kiiged laste eest lausa lukku pandud. Kui see pole aidanud, on kii-

Anu Vissel

gekeha argipäevadeks võllilt maha tõstetud (ERA II 139, 610 (16) < Kullamaa khk, Kolovere v, Kalju k – Vello Eenveer < Jüri Varblane, 72 a (1937)). Rāpinas on laste kiikede eemal hoidmiseks võetud appi lastehirmutised ja hirmutatud juudaga (ERA II 103, 63 (7b) < Rāpina khk, Rāpina al – Aino Sõerd (1935)).

Pärast öist kiikumist olnud noored esmaspäeval töö juures väsinud ja unised ning Emilie Poomi kinnitusele olevat mõnikord pere rahvas seepärast kiige ära lõhkunud (ERA II 92, 19/20 (17) < Märjamaa khk – Emilie Poom (1935)). Harvad pole sellisedki teated, kus vanemad inimesed kartuses, et noored liiga uljalt kiikudes ennast vigastavad, kiiged maha võtsid või ära lõhkusid.

Nüüd vanad meite külas murdsid enne võidupüha kiigad maha, kartsid, et noored lihavad õõtsuma ja tegavad haiget (ERA II 157, 316 (1) < Jāmaja khk, Torgu v, Kahusaadu k < Kargi k – Amanda Raadla < Juhan Jandson, sünd 1861 (1937)).

Mõnest paigast on teateid, et umbes 1870. aastatel keelanud vald kiikede ehitamine õnnetuste kartusel ära.

Kiiged hakkasid 1890. aastatel taanduma ka Soomes. Kuigi põhjusi oli mitmeid, mainitakse sageli, et kiigeplatsidele tulnud palju viinamüüjaid. Viinauimas noored muutusid hulljulgeteks nii kiikumisel kui ka jõukatsumisel, siginesid omavahelised tülid, mis töid kaasa raskeid tagajärgi ja seadusest üleastumisi (Talve 1961: 23).

Kiigelaulud

Nagu kiiged ise, nii on ka kiigelaulukultuur Põhja- ja Lõuna-Eestis erinev. Vanemad kiigelaulud on mõlemal pool regivärsilised. Rahvalaulude keeles on kiige kohta palju kauneid poeetilisi nimetusi: Põhja-Eestis *hõbehari, kuldhari, vaskhari; hõbeais, laululaud, linnulaud, lustilaud, tammelaud, vainulaud, neiu nali, õnneõrs*; Lõuna-Eestis *kuldkabel, linnulaud, hõbeõrsjt* (Peegel 1982: 129–130).

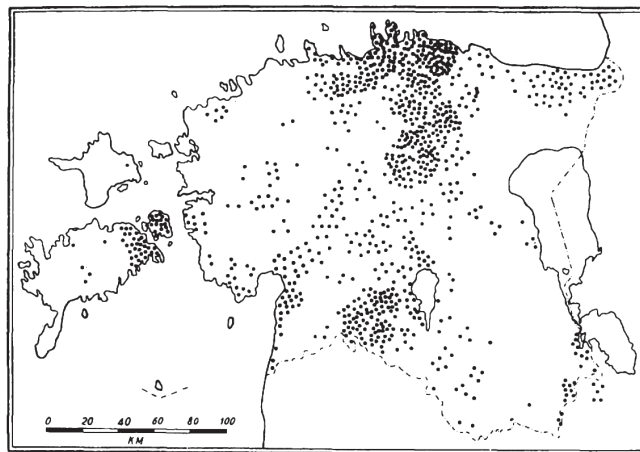
On väidetud, et kui kiige peal polnud lauluhäält, ei pakkunud kiikumine ka täit mõnu. Huvipakkuv on ka asjaolu, et kuigi jaanipäev on kõige olulisem suvine tähtpäev, on regilaulude hulgas jaanilaule tunduvalt vähem kui kiigelaule. Eriti palju kiigelaule on kirja pandud Põhja-Eestist.

Kiigal alati laulid, vanemad tüdrukud laulid ja lapsed kuulasid, see jäi igapäevasele pähe. Iga püha käidi kiigal. Kui vahel

jõudepäev oli, siis käidi ka. Peale kabeliaega asuti kiige juure ja akati laulma, lauleti ohtani – üks lopetas, teine alustas. Paaris laulisid – üks laulis ees, teine ruttu järele sedasama sana. Kaks olid ikka korraga laulmas (ERA II 114, 507 (27) < Kuu-salu khk, Kolga v, Juminda k, Venesepa t – Rudolf Põldmäe < Anna Elisperk, 79 a (1935)).

Nii nagu kiigetraditsioon oli tugevam Põhja-Eestis, nii leidis seal ka rohkem kiigelaule. Kiigelaulud on peale funktsiooni ka temaatikalt kiigega seotud. Põhja-Eesti kiigelaulude ala (Viru-, Järva- ja Harjumaad) peetakse eesti kiigelaulude tuumalaks, mis on omakorda mõjutanud ingeri kiigelaulutraditsiooni (vt kaart 4). Kiigelaule on võrdlemisi palju kirja pandud ka Ida-Saaremaal ja Muhu saarel. Lõuna-Eestis on kiigelaulude poolest kõige rikkam Mulgimaa, kus kiigelaule iseloomustab refrään *kiigele* või *kiigäle*. See refrään ulatub ka Lõuna-Tartumaale. Kagu-Eesti, setu, ka vanade keelesaarte kiigelaulude refrään võis olla *hāde ää kaika*, mida rahvapäraselt nimetati lihtsalt *kāgotamiseks* (Tampere 1960: 37).

Omapärase ala moodustab Põhja-Tartumaa, kus kiigetraditsioon on põhjaeestiline – kiikumas käidi pikema perioodi vältel nelipühist jaanipäevani. Kuna piirkond jäi kiigelaulude tuumala naabrusse, ulatus rikkalik kiigelaulutraditsioon osalt ka Põhja-Tartumaale (Salve & Rüütel 1989: 24) ja laulud on põhjaeestiliselt ilma refräänita. Kiigelaulud peaaegu puuduvad Hiiumaal, Lääne-Saaremaal ja Ida-Eestis.

Kaart 4. Kiigelaulude levik (Tampere 1956: 267).

Sarnaselt muudele regilauludele lauldi ka kiigelaule eeslaulja ja kooriga vaheldumisi. Eriti Põhja-Eestis võidi laulda kahe kooriga vaheldumisi, kummalgi oma eeslaulja, üks koor istumas ühel, teine teisel kiigelaual. Põhja-Eestist on teateid, et kiigele on kutsutud kiigelaule laulma vanemaid naisi, kes neid veel oskasid. Nad olevat laulnud neid tugevalt, erilise tämbriga, nii et hää l kostis mitme versta taha (Tampere 1960: 33). Arhiivikirjapanekutes on eeslaulu ja koori vaheldumise kohta pakutud mitmeid erinevaid võimalusi: üks ees, teised kordavad; ühed olid eeslauljad ja teised järelekordajad; tüdrukud vastastikku laulmas: ühes ääres öeldi ette, teises ääres lauldi vastu.

Artikli võrguversiooni helinäited on valitud nende väheste kiigelaulude hulgast, mis on helisalvestatud eeslaulja ja järellaulja esituses. See võimaldab jälgida eeslaulja ja koori (antud juhul teise laulja) vaheldumist, nende sõlmumist ehk *leegajust* ning kõrvutada eeslaulja ja järellaulja viisivariante. Arhiivisalvestiste seas oli võimalik valida kahe lauljapaari – Mari Kilu ja Liisu Tamp Jõelähtmelt ning Miina Lambot ja Anna Paalberg Kuusalust – vahel, kelle looming on jäädvustatud vastavalt 1936. ja 1938. aastal.

Mari Kilu (1853–1947) ja Liisu Tambi (1871–?) esitatud kiigelaul on kaheldamatult parim ERAs säilitatav helisalvestis. Mari tundis hästi kiigelaulutraditsiooni ja valdas kiigelaulude laulmise maneeeri. Ta on kinnitanud, et hakkas kiigel käima juba lapsena, niipea kui jõudis suurele külakiigele ronida. Varakult olevat ta ka julguse võtnud kiigelaule eest laulda, kui päris laulikuid pole kohal olnud (Pulst M 234, s/ü 21, 92). Mari laulude hulgas on ülekaalus olnud just nimelt kiigelaulud.

Mari olla olnud vitaalne inimene. Vanas easki oli ta muusikamuuseumi ringreiside ja helisalvestuste tegemise ajal energiat ja särtsu täis, tahtis aina laulda ega suutnud hea tantsuloo ajal paigal püsida. Ringereisidele võttis ja kaasa endast tunduvalt noorema Liisu Tambi ehk Kadaka Liisu, kes teda ka igati toetas (Pulst M 234 s/ü 16, 58). August Pulsti mälestuste järgi polevat Kilu Mari hää l olnud küll väga tugev, kuid siiski hele ja läbilööv (Pulst M 234 s/ü 16, 58).

Kadaka Liisu oli pärit pillimeeste perest: isa olnud torupillimees, vend mänginud mollpilli. Oma laulud oli ta õppinud emalt ja teiselt vanadelt laulikutelt. Iseloomult olnud ta Marist tagasihoidlikum. Mari oli eeslauljana laulnud kõrge, Liisu kaaslauljana mada-

la häälega. Liisu häält pidas A. Pulst tugevaks, too laulnud puhtalt, kõlavalt, läbilöövalt (M234, s/ü 21, 102–104).

Helisalvestusest jääb aga mulje, et ka Kilu Mari hääli oli kandev. Nagu näitest kuulda, on laulu tempo väga aeglane, see järgib (kujuteldavat) kiige liikumise rütmi, kus igale kiige amplituudide vahelise õõtsumise ajale vastab üks värsijalg. Niisugusel aeglasel kiigelaulude laulmisel on sageli kasutatud ligatuure, s.t värsijala teist silpi on venitatud kahele ajaüksusele ning sellest moodustatud kaks eri silpi, näiteks *too-ge-e ka-na-ad*, *too-ge-e munad* (Tampere 1935: 101).

Mari Kilu laulmismaneeri iseärasuseks on see, et ta ei moodusta uut lisasilpi üksnes vokaali venitamise arvel, vaid lisab olemasoleva vokaali ette h-hääliku. Lisasilbid liituvad kolmele esimesele värsijalale. Lisasilbita jääb üksnes viimane värsijalg, kus tehakse leegajus. Nende lisasilpide abil on pikalt venitatud lõppudega rõhualasid hoopis kergem laulda. Juhuslik pole ilmselt ka vahesilbi moodustamine frikatiivi *h* osavõtul. Selle artikuleerimisel kurguõõnest vallanduv õhuvool annab pika silpnoodi laulmiseks lisaenergiat, võimaldades rõhuala jõuliselt ja kandvalt välja pidada.

Terase muusikukõrvaga Ullo Toomi, kes pillimehe ja tantsijana samadest ringreisidest osa võttis, on Marilt niisuguse laulmisviisi kohta selgitust pärida püüdnud:

Oma laule esitas Mari [---] sügava rinnahäälega:

Kus me-hee lähme-hee

vastu-huu ööda-haa,

vastu-huu ööda-haa,

vastu-huu päeva-haa...

Mari, miks sa nii laulad?

Aga nii on ikka lauldud! Minu ema laulis nii ja vanaema ka (Toomi 1983: 76–77).

Ligatuuride monotoonsuse vältimiseks on Mari mõnel teisel korral venitatud vokaale ka varieerinud, näiteks: *lähme-o eide-o haua-o pääle* (Tampere 1935: 103).

Kahelaul annab hea võimalus jälgida eeslaulja ja järellaulja (koo)ri suhteid. Leegajus tehakse värsi 7. ja 8. silbil. Ainult paaril korral jääb sisseastuja hiljaks, s.t tuleb sisse viimasel ehk 8. silbil. Mõlema lauliku esituses on hulgaliselt libistusi ja eellööke. Kilu Maril esineb hulgaliselt ka silbijaotusi kolmandas, harva teises värsija-

las, Liisu Tambil esineb üksainus silbijaotus ning seegi üksnes esimeses värsis.

Meloodiliselt ei erine eeslaulja ja järellaulja viis kuigi palju. Eeslaulja partiis on mõningaid varieerumisi, järellaulja viisis on needki harvad. Eeslaulja viisis varieerub vähesel määral viisi algus (sageli g, harvemini a, algusreas d), kolmas rõhuala võib esineda lihtsama või silpnoodi jaotusega; järellaulja viisirida algab sagedamini a-st, harvemini b-st. Regilaulude laulmisel on lauljad sageli probleemi ees, kuidas peaks koor reageerima, kas laulma muutuse puhtalt järele või järgima üksnes nn põhiviisi ka siis, kui eeslaulja teeb mõneti ootamatu variatsiooni. Sellist olukorda võime näha 8. (16.) värsi juures. Nagu näeme, mõjutab see siiski ka järellauljat, kuid antud juhul ei laula viimane seda täpselt järele, vaid pakub välja sellest mõjustatud omapoolse teisendi. Tähele võiks panna ka viimast leegajust, kus eeslaulja tuleb siiski veel enne laulu lõppu sisse. Eri-nevalt teistest seostumistest ei ole see unisoonis, vaid kumbki laulja lõpetab laulu oma lõpukadentsiga.

Ka teises laulikutepaaris olid head regilauljad, kes said laulud selgeks laulusõbralikus kodus ja täiendasid lauluoskust tugeva laultraditsiooniga kodukülas. Miina Lambot ehk Juhana Miina (sünd 1868) on olnud pulmalaulik, Anna Paalberg pärines Kravtsovide laulikutesoost. Mõlemate laulude hulk oli soliidne: M. Lambot olla osanud umbes 200, A. Paalberg 50 laulu. 1930. aastate teisel poolel, mil August Pulst ja Herbert Tampere korraldasid paremate rahvalaulikute ja pillimeeste heliplaadistamist, salvestati nendelt laulikutelt 30 laulu (Pulst M 234, s/ü 26, 18–20).

Miina Lamboti kohta saame registreerimislehelt lugeda, et ta on laule laulnud pulmades ja viljalõikusel, kõige enam on talle endale meeldinud pulma- ja kiigelaulud (Pulst 237–238). Ka A. Paalberg on pidanud kiigelaule kõige meeldivamaks.

Nende kiigeviis on eelmisest erineva rütmijoonisega ning tõenäoliselt ühtis kiige poolperioodiks kulunud aeg ühe viisirea ehk laulja partii laulmiseks kulunud ajaga. Tegemist on lihtsa kahe-realise viisiga, kus teine rida kordab esimest viisirida mõningase erinevusega (3. silpnoodis b asemel c). Laulus esineb kiigeviisidele iseloomulikke libistusi, kusjuures selle lauljatepaari puhul kohtab neid järellauljal Anna Paalbergil rohkem kui eeslauljal. Leegajus kestab siin üksnes viimase silpnoodi, kusjuures mõnel üksikul juhul tullakse sisse koguni alles viimase silbi poole pealt.

Anu Vissel

Läh-me kii-ke kat-su-mai-e, läh-me kii-ke kat-su-mai-e,
kas sie kii-ke kan-nab mei-da, kas sie kii-ke kan-nab mei-da,
kas sie kan-nab kah-ta nuor-ta, kas sie kan-nab kah-ta nuor-ta,
ka-he nuo-re rii-de-ei-da, ka-he nuo-re rii-de-ei-da,
kol-me kul-la kut-ruk-si-da, kol-me kul-la kut-ruk-si-da,
nel-ja nei-u eh-te-ei-da, nel-ja nei-u eh-te-ei-da,
vii-e ven-na vam-muk-si-da, vii-e ven-na vam-muk-si-da,
Kui sie kiik ei kan-na mei-da, kui sie kiik ei kan-na mei-da,
kui se'i kan-na kah-ta nuor-ta, kui sie ei kan-na kah-ta nuor-ta,
ka-he nuo-re rii-de-ei-da, ka-he nuo-re rii-de-ei-da,
kol-me kul-la kut-ruk-si-da, kol-me kul-la kut-ruk-si-da,
nel-ja nei-u eh-te-ei-da, nel-ja nei-u eh-te-ei-da,
vii-e ven-na vam-muk-si-da, vii-e ven-na vam-muk-si-da,

Anu Vissel

tuo si-na kir-ves, rai - u kii - ke, tuo si-na kir-ves, rai - u kii - ke,
tuo si-na nu - ga, nuo - le kii - ke, tuo si-na nu - ga, nuo - le kii - ke,
tuo tu - li, po - le - ta kii - ke, tuo tu - li, po - le - ta kii - ke.
Ie - malt üi - dis kii - ge - sep - pa, ie - malt üi - dis kii - ge - sep - pa,
kau - gelt kii - ge kir - ju - ta - ja, kau - gelt kii - ge kir - ju - ta - ja:
"Ei o - le kii - ke tei - e teh - tud, ei o - le kii - ke tei - e teh - tud.
Kiik on mei - e mies - te teh - tud, kiik on mei - e mies - te teh - tud,
kiik on tuo - dud Kim - be - las - ta, kiik on tuo - dud Kim - be - las - ta,
kii - ga ai - sad Am - be - las - ta, kii - ga ai - sad Am - be - las - ta,
sam - bad Si - ni - sa - lus - ta, sam - bad Si - ni - sa - lus - ta,
poi - sid pol - vi - a po - de - vad, poi - sid pol - vi - a po - de - vad,
är - jad sar - vi - a ä - ga - vad, är - jad sar - vi - a ä - ga - vad,
mi - hed nuo - red pih - tu - ja - sa, mi - hed nuo - red pih -tu - ja - sa,

mei - le kii - ka tuu - es - sa - ni, mei - le kii - ka tuu - es - sa - ni,
 sam - ba sii - a saa - jes - sa - ni, sam - ba sii - a saa - jes - sa - ni."

*Noodinäide 2. (ERA, Pl. 82 A 1 < Kuusalu khk, Kolga v, Juminda k ja Tapur-
 la k – Herbert Tampere ja August Pulst < Miina Lambot, 70 a, ja Anna
 Paalberg, 64 a (1938)). Litereerinud ja noodistanud Edna Tuvi (2003). He-
 linäidet kuula Mäetaguste võrguversioonist.*

Mõlemad järgivad oma viisikontuuri, järellaulja partiis võib 2. aste esineda ka madaldununa. Siingi on huvitav jälgida eeslaulja ja järel-
 laulja suhteid. Kas eeslaulja lauldud rütmivariatsioonid mõjutavad
 ka järellauljat? Kui tegemist on lauluteksti silbiarvust tuleneva sil-
 bijaotusega (*tuo sina; ei ole jne*), siis on loomulik, et järellaulja võtab
 etteantud skeemi vastu ega hakka midagi muutma. Sama kehtib ka
 murtud värsside puhul, kus lauljad eelistavad viisirõhke sõnarõhku-
 dele. Ootamatu, et see juhtub ka värssis *sambad sinisalusta*, kus esi-
 mene sõna omandab keeleajaloolisele vormile lähedase kuju *sam-
 ba(-a)dja* esitatakse seetõttu analoogselt murtud värssidega.

Järellaulja võtab enamasti eeslaulja pakutud silbijaotused vas-
 tu, veel sagedamini teeb ta sääraseid melismaatilisi libistusi ka oma-
 ette, kui neid eeslaulja partiis ei esine (vt noodinäidet 2, lk 51–53).

Kolmas helinäide (kuula *Mäetaguste võrguversioonist*) pärineb
 nüüdisaegselt Tartu regilauluansamblist *Väike Hellero* (vt noodinäide
 3, lk 55–56), mille liikmeskond lisaks heale regilaulu stiilitajule on
 kiigelaulude laulmiseks sobivas eas.

Kahtlemata esindab *Väike Hellero* tänapäevast regilauluoskust,
 mis on esitajateni jõudnud arhiivihelisalvestiste, kirjapanekute,
 etnomusikoloogist juhendaja ja vanemate folklooriharrastuse (*Hel-
 lero*) kaudu. Need lauljad on lapsepõlvest saadik kuulunud regilau-
 lulembesesse keskkonda. Pole kahtlust, et folkloor ja folklorism on
 kaks omaette nähtust ja et primaartraditsioon ei ole oma olemu-
 selt identne sekundaartraditsiooniga. Kuna see on omaette proble-
 maatika, siis peatugem vaid ühe pealiskaudse, kuid neid nähtusi
 eristava detaili juures. *Väike Hellero* on laulu omandanud spetsiaalses
 õppimisprotsessis. Nende laulu sõnad ja viis pärinevad erinevatest

(kuigi lähedastest) kihelkondadest; laulmismaneeri omandamisel on eeskuju võetud teistestki kihelkondadest (Kuusalu, Jõelähtme jt) talletatud heliülesvõtetest. Noortel lauljatel on teadmisi laiemalt alalt (Harju-Jaani, Haljala, Kuusalu, Jõelähtme) ja sügavamalt kui toonastel regivärsi keskkonnas elanud laulikutel. Samas võrdub regilaulu õppimine tänapäeva inimesele võõrkeele õppimisega, sest kultuurikontekst on muutunud.

Niisiis, eakatelt lauljatelt saab ettekujutuse kiigelaulude tempost ja rütmist, teksti ja viiside suhetest, spetsiifilisest kiigetämbri, tugevast *suure ja valju* [rinna]häällega laulmisest, mis kostnud mitme versta taha, mida võidi kasutada ka muude vabas looduses laulmiste korral ja mille akustilisi näitajaid on analüüsinud erinevad uurijad (Tampere 1960: 33; Ross 1992). Noorte lauldud kiigelaulul on äravahetamatu nooruslik nüanss, mida on eakaid laulikuid kuulates raske ette kujutada.

Setust on teada, et mõnikord on eeslauljaks olnud *lauluimä*, kes on saanud laulmise eest kingitusi. Kiigelaulude kõrval lauldi kiigel ka muid pikemaid jutustavaid laule. Põhja- ja Lääne-Eestis on seal sageli lauldud näiteks järgmisi laule: *Ehted kadunud, Põll põrmune, Haned kadunud, Saani tegemine, Kaevul kosija, Kuldnaine, Loomine, Venna sõjalugu, Ema hauaj* (Tampere 1960: 33–37).

Eesti kiigelaulud moodustavad rikkaliku koostisega kiigetsükli. Kiigelaulude tähtsamad teemad ja laulutüübid (esitatud sulgudes) on järgmised:

- 1) kutse kiigele (*Kutse kiigele*);
- 2) kingitused kiigeseppadele ja kiigutajatele (*Kiik kiunub kindaid, Tulge kiigele, tooge mune, Kingitused kiigeseppale ja kiigutajale*);
- 3) kiidetakse või laidetakse kiige asupaika (*Hää veli hälli tennü, Mis kiigelt paistab?, Meri kiige all, Kiik heas ja halvas kohas*), kiidetakse oma venna ja laidetakse võõra tehtud kiike (*Kiige katsumine, Oma ja küla kiik, Siga kiige teinud, Kallist puust kiik*);
- 4) hoiatatakse kiigutajaid kurjasti kiigutamise eest (*Kiigel kartlik, Laske kiigelt maha, Hõljun õhtuni*);
- 5) kiidetakse kauneid kiigelisi ja nende ehteid (*Kiigele ehtimine, Kullad kiikumas, Ilus neiu kiigel*), pilgatakse kehvi kiigelisi (*Kirp kiigel*);
- 6) kiigeaja lõppemine (*Kiigeaja lõpp, Kiik keldrisse*).

Arvatakse, et Põhja-Eesti rikas kiigelauluvara on mõjutanud ka vadjalaste ja isurite kiigelaule, seevastu Lõuna-Eesti kiigelauludel

on ühisjooni läti vastavate lauludega, kuid lätlaste kiigelaulud pole kujunenud iseseisvaks laulutsüklikuks, vaid kuuluvad lihavõttetavandi juurde nagu ka setu kiigelaulud (Tampere 1960: 34).

Mis on mei-e õu-e al-la, mis on mei-e õu-e al-la?
 Me-ri mei-e õu-e al-la, me-ri mei-e õu-e al-la.
 Mis on me-re kes-ke-el-la, mis on me-re kes-ke-el-la?
 Soar on me-re kes-ke-el-la, soar on me-re kes-ke-el-la.
 Mis on soa-re ser-va-as-sa, mis on soa-re ser-va-as-sa?
 Sam-mas soa-re ser-va-as-sa, sam-mas soa-re ser-va-as-sa.
 Mis on sam-ba ot-sa-as-sa, mis on sam-ba ot-sa-as-sa?
 Soel on sam-ba ot-sa-as-sa, soel on sam-ba ot-sa-as-sa.
 Mis on soe-la poh-ja pääl-lä, mis on soe-la poh-ja pääl-lä?
 Sor-mus soe-la poh-ja pääl-lä, sor-mus soe-la poh-ja pääl-lä.
 Mis on sor-muk-se si-es-sa, mis on sor-muk-se si-es-sa?
 Ne-li nuor-ta neit-si-kes-ta, ne-li nuor-ta neit-si-kes-ta:
 üks neist koab kul-da-vüö-da, üks neist koab kul-da-vüö-da,
 tei-ne luab luo-ge-lis-ta, tei-ne luab luo-ge-lis-ta,
 kol-mas kas-si-kä-pa-lis-ta, kol-mas kas-si-kä-pa-lis-ta,

Anu Vissel

nel-jas nu-tab nuor-ta mies-ta, nel-jas nu-tab nuor-ta mies-ta.
Ä-ra nu-ta, neit-si - ke-ne, ä-ra nu-ta, neit-si - ke-ne,
jo tu - lek-se, jo näik - se, jo tu - lek-se, jo näik - se:
pia tal pais-tab pääl-ta met-sa, pia tal pais-tab pääl-ta met-sa,
ja-lad al-ta har-va met-sa, ja-lad al-ta har-va met-sa,
ke-ha kes-kelt kie-ru met-sa, ke-ha kes-kelt kie-ru met-sa,
sil-mad si-ni - lil-le - des-sa, sil-mad si-ni - lil-le - des-sa,
kul-mud kul-ler - kup-pu - des-sa, kul-mud kul-ler - kup-pu - des-sa!

Noodinäide 3. Laulavad Miina Oras ja Väike Hellero (juhendaja Janika Oras). Helinäidet kuula Mäetaguste võrguversioonis. Viis RKM Mng II 157a < Harju-Jaani khk, Tõelgi k - Rudolf Põldmäe < Anette Karu, 81 a (1957), teksti aluseks on võetud H II 9, 776 (47) < Haljala khk, Kandle rand - Karl Leetberg < Leenu Akker (1890) ja H II 38, 179 (14) < Haljala khk, Vösu rand - Julius Aleksander Rehberg < Kadri Poosmann (1893). Litereerinud ja noodistanud Edna Tuvi (2003).

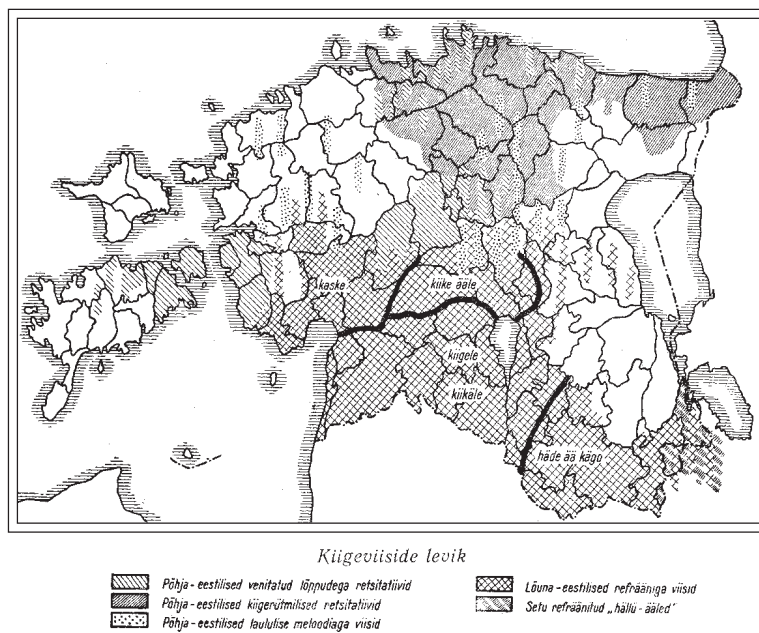
Neidude võistulaulmised kiigel pole küll ehk võrreldavad pulmalulikute sõnaosavuse tõestamisega, kuid ometi võib uskuda, et kiigelauladel vastastikku istuvad neidudekoorid püüdsid selgeks teha, kellele jääb "viimane sõna". Johannes Sõsteri kirjapaneku järgi on neid veel 1850. aastatel Kadrina kihelkonnas Palmse vallas Tõugu külas laulude oskamises ja sõnaseadmises (iseäranis nn silmapilgulauludes ehk improviseerimises) võistelnud (Rüütel 2001: 68).

Suurem laulmine oli kiige all murul, sest kõik ei mahtunud kiigele laulma:

Enamasti olid lauljateks tüdrukud, kuid vahel laulsid ka poisid. Lauldi mitut moodi – kas üksikult, kooris ja ka vastamisi rühmade viisi. Kiigel püüti ikka eelmisest lauljast paremini või jälle paremat laulu laulda (ERA II 138, 176 (9) < Tarvastu khk, Tarvastu v, Ämmuste k – Jaak Veskemäe < Tõnis Perlus, sünd 1877 (1935)).

Kiigeplats oli ühtlasi kohaks, kus laule õpiti ja ühelt põlvkonnalt teisele edasi anti. Mõnikord võisid noortele abiks tulla ka vanemad laulikud. Näiteks Viljandis mäletatakse kedagi vanemat naist, kes käinud noorte seas, ässitanud noori kõrgele kiikumata ja laulnud ise vahvalt kiigelaule (ERA II 124, 502/3 (7) < Viljandi khk, Viljandi v, Mustapali k – Leili Takk < Reet Mallene, 78 a (1936)).

Igal pool pole kiikumisega laulmist kaasnenud. Näiteks Lõuna-Eestis Harglas polevat kiikudes lauldud. Kui vaadata H. Tampere kaarti kiigeviiside leviku kohta (vt kaart 5), selgub, et kiigelaulud on harvad Loode-Eestis ja läänesaartel (v.a Muhu ja Ida-Saaremaa), Põlvemaal ning Peipsi põhjarannikul.

Kaart 5. Kiigelaulude viisitüüpide levimisalad (Tampere 1960: 35).

Anu Vissel

19. sajandil tulid regivärsiliste kiigelaulude kõrvale uuemad riimilised rahvalaulud ning tõrjusid vanad laulud ajapikku kõrvale. Nende asemel said populaarseks rahvusvaheliselt tuntud ballaadid, sentimentaalsed armastuslaulud, kohalikud külalaulud, aga ka erootilis-satiirilised laulud. Sama juhtus näiteks ka Soomes (Talve 1997: 246 jj). Sõjaväes käinud noormehed on kiigel laulnud ka võörkeelseid laule (Talve 1961: 12). Kiigeplatsid olidki uute riimiliste laulude õppimise ja levitamise paikadeks. Laienes ka lauljate ring – neidude kõrval hakkasid innukalt laulma noormehed, kusjuures mõned laululiigid olid selgelt meestelaulud, mida neidudel laulda ei sobinudki. 19. sajandil moodi tulnud ringmänge mängiti samuti väga meelsasti suvel kiige all (Rüütel 1980: 35).

Kiigeviiside lühiülevaade

Kiigelaule kui olulist ja tähtsat regilaulu liiki rõhutab ka spetsiaalsete kiigeviiside olemasolu. Kiigeviisides on eristatavad regiviiside vanemasse ja nooremasse viisikihistusse kuuluvad tüüprühmad (vt kaart 5 “Kiigeviiside levik”). I. Rüütli arvates võisid vanimad, üherealised kiigeviisid kujuneda juba esimestel aastasadadel pKr (Rüütel 1997: 14). Mõnedes piirkondades on neil rahvasuus eraldi nimetusedki. Kuusalus nimetati neid *kiigetoonideks*, Setus *hällühääleks* (Tampere 1960: 33–37), hiljem on neid ka lihtsalt kiigeviisideks nimetatud.

Muudest regiviisidest eristab kiigeviise eriline kiige öötsumise rütmile vastav meetrum, sagedased eelläõgid ja silpide jaotumine mitme heli vahel (keerutused) jm kaunistused. Kiigelaulude tempo ja rütmi dikteeris kiige liikumine. Kiigeviisidele on omane värsi, poolvärsi või värsijala viimase rõhutu silpnoodi venitamine, mis võimaldas laulurütmi kiige liikumisega ühtlustada. Nende sünkroniseerimist kiigelaulude juures on esimesena kirjeldanud matemaatika- ja muusikaõpetajast rahvaviiside koguja Karl Viljak 1911. aastal. Ta jälgis seda ka oma hilisematel kogumismatkadel.

Eespool toodud viisis võib tähele panna kindlat vahekorda, mis koosneb kolmest järgust: 1) liikumise algus, 2) lend, 3) aeglaseks jäämine teisele poole üles jõudes. Kõige suurem on kiirus sel momendil, millal kiik seisab püstloodis. Enne seda on kiiruse kasvamine, pärast kahanemine. Muusikaliste terminitega võiksime seda liikumist märkida järgmiselt: 1) accelerando, 2) al-

legro, 3) ritardando, ning sama ka 1) crescendo, 2) forte ja 3) decrescendo. Kõige suuremat naudingut pakub muidugi lend, mille kestel lauldes püsitakse ainult ühel vokaalil (EÜS VIII 2500 (22) < Kuusalu khk, Kiiu v, Valkla k – Karl Viljak < Jaan Kuulbak, 45–55 a (1911)).

Lühidalt: lühikesel rõhulisel taktijalal toimus hooandmine, järgnevat pikka silpnooti venitati nii kaua, kuni kiik taas kaarega üles jõudis.

Kuusalu laulikud olid Karl Viljakule selgitanud, et niisuguse rütmiga viise on kõige parem laulda kiigel, kusjuures kiige liikumine, mida nad peavad tähele panema, ei lase viisi kunagi segi minna. Kui kiigelaulu lauldi väljaspool konteksti, ei pruukinud värsijalgade lõpud olla alati ühtlase pikkusega (kuula helinäidet 1 *Mäetaguste võrguversioon*). Ebaühtlusele osutavad ka kasutatud pikendusemärgid pikkade nootide peal. Hiljem on seda tähelepanekut aktsepteerinud ka rahvamuusikauurijad (Tampere 1960: 37; Rüütel 1997: 14). Erilised kiigerütmid olid tuntud üksnes Põhja-Eestis.

Mõnikord kasutati kiigeviise koguni üldviisidena, nad moodustasid ühise rühma lüroepiliste lauludega, mida näiteks Põhja-Eestis lauldi sageli kiigel (Tuvi 1999: 120–121). Lõuna-Eestis on kiigeviisideks hüüdeliste refräänidega retsitatiivid.

Spetsiaalsed kiigelaulud olid olemas ka Soomes, Vadjas, Isuris. Huvitavad on teated, et Soomes ja Lätis kuulusid kiigelaulud pigem tähtpäevalaulude hulka. Mõnes Soome külas on noored kiikumise algul kokku leppinud, millasel viisil lauldakse sel suvel kõik laulud (Talve 191:22).

Kiigemängud

Kiigeplatsi on Lõuna-Eestis nimetatud kõige populaarsema lõbususe – ringmängude – järgi sageli *tsõõriplatsiks* (Tampere 1999: 34). Peale kiikumise ja laulmise kuuluvad kiigekultuuri juurde mitmesugused mängud ja tantsud, kuid ka omavaheline kommunikatsioon. 19. sajandil mängiti kiige juures vanemate mängude hulka kuuluvaid regivärsilisi laulumänge, näiteks nukumäng, värvamäng, siimumäng, vanaemamäng, nõelamäng, halli hane mäng jt. Noorte kokkusaamistel olid populaarsed ka jooksu- või tagaajamismängud. Tagaajamine kuulus mitmete laulumängude struktuuri (näiteks nuku püüdmine, nõela tagaajamine jne), kuid

Anu Vissel

peale selle mängiti veel pimesikku, tagumist paari ehk *tunglil käumist* (setu nimetus).

Lõuna-Eestis, kus kiikumine algas lihavõtte ajal, olid tähtsad mängud värvitud munadega. Urvastes on kiige all harrastatud omavahel tikkamist ja kollerdamist ehk munade koksimist. Koksimine on kõige levinum nimetus, sünonüümidest on tuntumad *tikutamine* (Võnnu), *trisklemine* (Hargla), *tiksimine* või *tiksamine* (Saarde), *tikslõminõ* (Setu), *kõkkamine* (Rakvere), *tsäksmine* (Rannu, Rõngu), *poksimine*, *ragelemine* (Pilistvere), *plogimine* (Jõhvi).

Enamasti pidid mõlemad mängijad koksima muna ühesuguse otsaga. Maarja-Magdaleenas on tikslemise juures öeldud loitsuline soov: *Urvad sulle, munad mulle!* (ERA II 98, 260 (6) < Maarja-Magdaleena khk, Vara v, Maarjamäe, Kaarli algkool – Veera Voites (1935)).

Munade toks. Kevadpühil toksitakse vastastikku mune. Kumba muna ennem katki läheb, see annab oma muna võitjale (ERA II 211, 479 (28) < Tori khk, Taali v, Raba k < Vabriku k – Linda Kägu < Lilli Kägu (1939)).

Selle kõrval oli piirkonniti levinud muna veeretamine ehk *kullerdamine* ~ *kollerdamine* (Muhu, Saarde, Torma, Pärnu-Jaagupi, Tõstamaa, Urvaste), *vöörätamine* (Võnnu), *hөөrtamine* (Setu) *loomka* (Vastseliina, Röpina), *munakond* (Torma), *rullimine* (Kärkla). Munaveeretamismängud kujutasid endast sageli võistlust ja on olnud tuntud laiemalt Kesk- ja Ida-Euroopas. Eesti ja Soome (tuntud üksnes Karjala kannasel) mänguvorm näib olevat mõjustatud vene vastavast pärimusest (Talve 1997: 210). Mune on veeretanud ka volga rahvad: igal udmurdi külal on olnud oma munaveeretamise mägi (Minnijahmetova 2003: 132–133). Munaveeretamine oli udmurtidel keelatud, kui enne suurt päeva (lihavõtteile analoogiline püha) on alustatud külvitoidi või on olnud äikest (Minnijahmetova 2003: 92).

Hällü man om ka vanno inemise, noil ka' uma mäng. Nimä' jäl' veeretäse munnõ. Om tett kingo pääle munaloovka ilostõ tasatsõst. Hain ar' lapjoga võet ja viirepitti veere' korgõba' tetto. Nii et muna ei' saa' üle piiri joosta'. Mängja saisva korrõba' veereh ja õga mängjä lask inne algust 3–4 munna loovkahe. Siss naatas jälh kõrrast laskma. Mäntsele munalõ külge saasõ, siss tuu om laskja uma. Muidoge laskja võtt uma muna, ne' saado muna. Aga kui' külge ei' saa', siss lask nii

kavvane, kui külge saasõ, aga lastuisõ munnõ tagase võtta ei saa'. Tuu muna õnnõ saasõ, mis külge putus, ja s'oo mängjä kõrd om läbi. Tõõnõ ja kolmas mängvä niisama. Mängoplat-si risteläbimõõt umbõs või olla kats meetrit (ERA II 190, 34/5 < Setu, Mäe v, Mikitamäe k – Vassili Aalik (1938)).

Võrumaalt ja Setust on teada, et muna veeretamist on eriti harrastanud noormehed (ERA II 101, 648 (2) < Urvaste khk, Linnamäe v, Uibu t, Linnamäe algkool – Harald Piir < Rudolf Piir (1935)) ja et seda mängitakse Setus tänapäevalgi.

Mõnelgi puhul on mängureeglistikku tehtud lihtsate vahenditega keerukamaks, näiteks Kambjas on mune otsitud pimedast peast:

Munamäng Mängitakse lihavõttepühade ajal. Mängijaid kaks. Kummagil on teatud hulk keedetud mune. Mängitakse kas eluruumis põrandal või väljas murul. Üks mängija paneb muna mõne sammuga kaugusele maha ja laseb siis teisel ära vaadata, kus on. Nüüd seotakse tal silmad ja nii kinnisilmi peab mine-ma muna juurde. Kui see õnnestub, võidab muna. Kui jääb seisma kas kaugemale või lähemale, on ta kaotaja ja peab teisele andma ühe muna. Maast ei võeta muna enne ära, kui mängu lõpul. Munavõitmise järel vahetatakse osad. Teisel seotakse silmad ja ta katsub minna sama kaugemale, kui on muna (ERA II 63, 270 /1 (9) < Kambja khk, Vana-Kuuste v – Richard Viidebaum < Osvald Viruk, 15 a (1933)).

Muidugi ei mängitud munamänge üksnes kiige all, vaid ka mujal, kuid kiik oli igati sobiv koht munade vahetamiseks ja koksimiseks (vt ERA II 96, 64 (33) < Halliste khk, Vana- Kariste v, Kamali k – Elmar Sapas (1935)). Pärnumaal, kus kiikumine algas küll lihavõtetel, on noormehed käinud taludes tütarlastelt pühademune otsimas. Kes anda ei tahtnud, sellelt võeti vägisi (ERA II 101, 648 (2) < Urvaste khk, Linnamäe v, Uibu t, Linnamäe algkool – Harald Piir < Rudolf Piir (1935)). Mune käidi tüdrukute käest otsimas ka Järvamaal Türil, Tartumaal Rõngus ja Rannus ning paljudes teistes kohtades: tüdrukud peitsid munad ära aita, aganikku või kuhugi tuppä, poisid otsisid. Kui üles leidsid, võtsid endale. Kes sai külast rohkem mune, oli uhke mees (ERA II 104, 535 (28) < Rapla khk, Raiküla v < Türi khk, Särevere v – J. Ernesaks < L. Ernesaks (1935)).

Kirde pool Jõhvis ja Avinurmes on munadepühadeks peetud ka suvistepühi, mil on samuti mune koksitud. Näiteks on 1935. aastal kirja pandud, et *Avinurmes ja Lohusuus olid munadepühadeks suvistepühad ja on selles asjus praegugi täielik segadus* (ERA II 135, 472 (80) < Torma khk, Avinurme v, Mõisa k – Meinhard Särg (1935)). Värvitud munadega on kiigutamise eest tasunud näiteks ka Ukraina neiud (Bondartšik & Grogorjeva & Pilipenko 1998: 418).

Kiigeplatsil mängiti lisaks erinevaid seltskondlikke mänge, näiteks mitmesuguseid istemänge – numbrimängu, pikka nina, pandilunastamisi, aga ka *Tuvikeste söötmist*, kusjuures söödaks oli tollipikkune pliatsiots või pooleks murtud tuletikk, mida pidi suust suhu edasi andma. Niisuguste mängude juures olevat tüdrukud sageli tõrkunud, lisavad meenutajad.

19. sajandi teisel poolel muutusid populaarseks ringmängud, mis andsid pillimehele pisut puhkust ja võimaluse ka ise lõbustus- test osa võtta. Narva Naiskutsekooli õpilane Elli Sula on 1935. aastal nimetanud järgmisi ringmänge: *Mu isamaa armas, Kui Kungla rahvas, Mäe otsas kaljulossis, Vares vaga, Oh kui rasked on minu päevad, Siidilipp ja hõbepurjed* (ERA II 87, 39/40 (31) < Narva l, Narva Naiskutsekool – Elli Sula < Albert Moosel, sünd 1885 (1935)). Koerus on kõige populaarsem olnud *Midrilinnu mäng*, Jämajas *Aadamal oli seitse poega* ja *Kena roosija sees*, Kanepis *Mäe otsas kaljulossis, Oh, kui rasked jt.*

Vändra kandis on kiige all ka uuemaaegseid pallimänge mängitud, näiteks ringpalli auku ajamist ja maavõitmist (ERA II 140, 101 (56a) < Vändra khk, Vana-Vändra v, Aluste k – Ernst Tammsoo (1936)). Maarja-Magdaleenas mängitud lestamängu, nelinurgamängu jm, mis osutab üha laieneva mängurepertuaari kasutamisele suuremas noorte kogunemiskohas. Kus oli palju noormehi koos, seal tuli sageli ette rammukatsumist, ehkki vanemad mehed ei olevat seda lubanud (ERA II 157, 315 (1) < Jämaja khk, Torgu v, Kahusaadu k < Kargi k – Amanda Raadla < Juhan Jandson, sünd 1861 (1937)).

Uusimaid kiigemänge on napilt kogutud, mistõttu saab teha üksnes esialgseid üldistusi. Näib, et 20. sajandil on kiige juures mängitavat arendatud edasi mitmesuguste sportlike improviseeritud katsete ja võistluste suunas. Väiksemalt (soovitavalt nöör-)kiigelt on hüpatud hoo pealt murule või liivale, harvem ka vette:

*Meie majal oli sisehoov, kus kuivatati pesu, võeti pumbakae-
vust vett ja saeti kuuri ees puid. Köögilvijaia ärde kaevu*

Foto 13. Rõhtkiik Mändjala rannas Saaremaal. Maire Kubri foto 2002.

kõrvale ehtas naabripoiste isa puust püstkiige. See oli vist aastal 1963. Mäletatavasti olid meie hoovi lapsed siis vanuses 6–11.

Uus kiik oli puust – nii tugipostid, ülemine võll, küljeaisad kui ka kiigelaud. Kiik aitas igavuse peletada, kui teisi lapsi parasjagu õues mängukaaslasteks polnud, ja kiike oskasime kasutada ka siis, kui kõik korraga kiikuda oleks tahtnud. Nimmelt mõtlesime välja kaugushüppemängu, mille hoolauaks saigi hoovil olev kiik.

Et kiigealune maa oli murukamarata ja liivane, sai sellele puutokiga hästi jooni vedada. Kiikusime siis kordamööda ja tegime võistlusi, kes kiigelt kõige kaugemale hüpata jaksab. Eks võitu jagasid ikka pikemakoivalised ja vanemad poisid (Põltsamaa < Rakvere – Irene Vari, sünd 1955 (2003) – käskiri autori valduses).

On selge, et iga mänguseltskond mõtles ise oma mängud välja ja kehtestas selle juurde reeglistiku. Näiteks lasteaialapsed on võistelnud selles, kes saab nõorkiigel teha kõrgema lennu. Kui kiik käis juba kõrgelt, hüüti teistele võimalikult kaugete maade nimesid, näiteks: *Mina sõidan Ameerikasse!* (Hiiumaa, 1980. aastate algus, Helen Kõmmuse suuline teade).

Anu Vissel

Kõrguse peale on kiigutud ka korteri vaheukse avasse riputatud kiige või võrkkiiigega. Näiteks ühes peres võisteldi, kes suudab hoo pealt jalad lakke toetada. Sellest võistlusest võtsid mõnikord osa isegi isa ja ema. Kauguse- ja kõrgusemängud on rahvusvahelise levikuga (Opie 1984: 273).

Kõrgusemängule vastupidi võidi mängida ka pidurdamismängu:

Mõnikord tegime kiiguga ka pidurdamismängu. Igaüks tegi nii suure hoo, kui jaksas ja püüdis siis hootegemisele vastupidiste kehaliigutustega hoo võimalikult kiiresti maha võtta. Kas selles asjas ka võistlesime, enam ei mäleta (Põltsamaa < Rakvere – Irene Vari, sünd 1955 (2003) – käsikiri autori valduses).

Rõhtkiigel on tütarlapsed mänginud mitmesuguseid tasakaalumänge, näit kiikunud püsti seistes või siis kõndinud üle kiige: vastu maad olevast kiigelaua otsast kuni keskmise tugipuuni ja sealt edasi teiselt poolt jälle alla. Mängija ei tohtinud seejuures tasakaalu kaotada.

Mängitud on ka mitmesuguseid kiigutamismänge:

Vahel kiikusime niisama, vahel aga mõtlesime ka huvitavaid variante välja. Näiteks istus kiikuja kiigel liikumatult, silmad kinni. Teine pidi talle hoo sisse tegema ja siis pendeldas kiik niisama, kuni hoog vaibus. See oli uinutav protseduur, mida vahel nautisime. Loomulikult mängisid seda mängu ainult tüdrukud (Põltsamaa < Rakvere – Irene Vari, sünd 1955 (2003) – käsikiri autori valduses).

Uuemal ajal on mõnikord kiikumisköis riputatud mäe otsas kasvava puu oksale. Hooga tehtud ring all avaneva järsaku kohal nõuab julgust. Kiigetrikkideks on inspiratsiooni saadud ka benjihüpetest: hulljulged poisid on kiikumisköiega kõrge ja hõreda puu oksalt alla hüpanud.

Kui 19. sajandil ja 20. sajandi alguses olid kalendrikombestiku-ga rangelt seotud kombestiku kõrval olulised erinevad laulumängud, lihtsad seltskondlikud mängud, omavaheline kemplemine ja võistlemine, siis hiljem lisandus jõu- ja osavusmänge, kiiresti adapteeriti uuemad moemängud. Kiigekultuuri kõrgajal oli kiigepaik kogukonna oluline kohtumispaik ja traditsioonide sulataja. 19. sajandi lõpul ja 20. sajandil hakkas talukiikede ja perekiikede hulga suurenedes kiigest kujunema rohkem väiksema rühma või sugulaste meelelahutuspaik. Esiplaanile nihkusid individuaalsed või vähesele osavõtjaskonnale suunatud ettevõtmised.

Kiigetantsud

Tantsupaigaks kujunesid kiiged hilisemal ajal, ringmängude ja seltskonnatantsude moe mõjul ja vanema laulukultuuri taandudes. Piirkondades, kus lauldi palju kiigelaule, ei olnud tants kuigi tähtis. Kuusalust on teateid, et *kiige juures ja väljas ei olnud tantsimise moodi* (1936), küll on aga kiigeplats olnud Virumaal nii tähtis, et mõnikord olevat ka suured pulmad saajaga kiigele läinud (ERA II 125, 133/4 (6) < Iisaku khk, Illuka v, Raudi k < Jõhvi – Mart Tarum < Kaarel Neiman, sünd 1865 (1936)).

Põhja-, Kirde- ja Ida-Eestis on mäletatud kiige all tantsimist torupilli saatel, vanimatest tantsudest on nimetatud sabatantsu ja labajalga. Ka Põhja-Tartumaal Palamusel on Toovere küla kiigele tulnud mõnikord torupillimees naabruses asuvast Järvepära külast tantsuks mängima (EA 44, 245 < Palamuse khk, Toovere k – Harri Moora < Anna Sepp, sünd 1873 (1947)). Lõuna-Eestist Harglast on teateid, et vahel mängiti kiigel tantsuks pajupilli, millel 12 *sõrmilist pääl* (ERA II 156, 539 (24) < Hargla khk, Lahemetsa v – Alli Univer < Marie Univer, sünd 1868 (1937)). Martnast on kirja pandud, et peamiselt mängiti torupilli ja viiulit. Saaremaal on kiigepillidest nimetatud lõõtspilli ja isegi suupilli, suuremates kohtades olevat olnud siiski torupill (ERA II 157, 315 (1) < Jämaja khk, Torgu v, Kahusaadu k < Kargi k – Amanda Raadla < Juhan Jandson, sünd 1861 (1937)). Mitmetest kohtadest on teateid, et torupill jäi oma viimastel aegadel rohkem kõrtsipilliks (ERA II 157, 376 (2) < Mustjala khk, Mustjala v, Ninase k – Amanda Raadla < Leena Sigipär, sünd 1857 (1937)). Küllap oli üheks põhjuseks erinev kuulajaskond – noortele meeldisid uuemad pillid ja uuem tantsurepertuaar, kuna vanemalised kõrtsis käijad eelistasid vana ja harjumuspärast torupilli.

Uued pillid said kiigel kiiresti populaarseks ja nende tulek on informantidele selgelt meelde jäänud. Nii on esimene üherealine lõõtspill Martna kihelkonda Haeskasse tulnud 1868. aastal ja selle toonud Mäejaagu Jaan kroonust tülles kaasa (ERA II 92, 597 (26) < Martna khk, Martna v, Haeska k – August Iisberg (1935)). Kiigeplatsile tulnud nn *moonikpillid*, s.t härmoonikud ehk lõõtspillid tõrjusid torupilli ja vanad laulumängud lõplikult kõrvale. Kiigepeod muutusid üha enam simmaniteks, kus kiikumise asemel oli oluline tantsimine.

Kiiga juures oli ikka tantsuplats. See oli tasane muru, hein läks viimaks tantsimisest mustaks. Vanast ja nüüd niisama.

Anu Vissel

Pole meite pool tantsuplatsi labidaga tehtud, oli nii, kui ta oli. Pääasi, kui oli tasane. Need suured moonikpillid või lõõtsad, nende järgi tantsiti. Kiiga juures ma'p ole näind torupilli, need olid ikka kõrtsid. Mänge ma'p mäleta, midagit vigurid oli ka, tule midagit meele. Änamasti kiiguti ning lauldi. Noored käisid ikka kiigal. Mõni vana, kedas too huvitas, läks ka vaatama teiste nalja. Seda'p ma tee mitte, kas ta kiikuma ka läks, ma põle näind (ERA II 157, 104 (5, 6) < Anseküla khk, Salme v, Tiirimetsa k – Amanda Raadla < Priidik Nuum, sünd 1865 (1935)).

Kiiguti vanasti alati ainult lihavõttepühadel. Muul ajal seda ei tehtud kunagi. Kiik tehti juba valmis mitu päeva enne pühi kusagile karjamaale või mujale lagedale kohale. [---] Harilikult kiige all ainult tantsiti. Selleks tasandati kiige juurest mõni tükk maad või tehti laudadest põrmand. Siis vahetati ja ka koksiti mune veel kiige all. Koksimine seisnes selles, et kaks neitut või noort meest võtsid mõlemad munad ja hakkasid üksteise vastu toksima. Kellel muna katki läheb, see on kaotaja ja peab oma muna võitjale andma (ERA II 96, 63/4 (33) < Halliste khk, Vana-Kariste v, Kamali k < Saarde khk – Elmar Sapas < Marie Sapas (1935)).

20. sajandi alguses on kiigeplatsile ehitatud kohati isegi lauast tantsupõrand, mille ääres seisis puude all pingid. Samuti oli tavaks tantsupõrandat ehtida kaskede, laternate jmt (vt ka ERA II 156, 539 (24) < Hargla khk, Lahemetsa v – Alli Under < Marie Univer, sünd 1868 (1937)).

Kiigeplats oli oluline uute tantsude õppimise koht. Näiteks Märjamaalt on mäletatud, et poisid, kes olid kaugemal pidudel käinud ja ise natuke rohkem tantsida mõistsid, on tüdrukuid kiige all õpetanud (ERA II 129, 642 (1) < Märjamaa khk, Märjamaa v, Kõrvetaguse k – Emilie Poom (1936)). Õpiti tantsima uuemaid tantse: Rõugest on nimetatud näiteks suurt katriljat, väiket katriljat, neiude pulkat ('polka') ja marssi, Märjamaal polkat, valtsarit, reinlenderit, seitset (ERA II 129, 643 (13) < Märjamaa khk, Märjamaa v, Kõrvetaguse k – Emilie Poom (1936)) jmt. 20. sajandi esimesel poolel käidi kiigeplatsil kogu suve pühapäevaõhtuti tantsimas, laupäevaõhtut olevat selleks mõnel pool liiga kaliks peetud.

Foto 14. Kiik ja tantsupõrand Kuusalu kihelkonnas Viinistus. Rudolf Põldmäe foto 1936 (ERA, foto 500).

On huvitav veel kord märkida, et kiigeplats pakkus kommunikatsioonivõimalusi ka vanematele külaelanikele:

Nüüd noored inimesed käivad pidul. Vanasti pidusid põln, siis käidi kiigel. Pühade õhtuti ja pühade ajal käidi kiigel. Püügid olid seal rinki, vanad inimesed istusid püügide peal, aasid juttu. Kasemeiud toodi nelipühi kiige juure, tehti rinki ümber tantsuplatsi, seal sees tantsiti. Mängu ka tehti (ERA II 191, 391/40. < Muhu khk, Muhu v, Mäla k < Viina k – Richard Viidalepp < Ruuda Noor, 72 a (1938)).

Uuenduste kiiret sulandumist külaühiskonda peegeldavad ka rahvatantsukogujate päevikumärkmed. Kui Anna Raudkats ja Armas Otto Väisänen 1913. aastal pühapäeva, 9. juuni õhtul Kuusalu kihelkonna rahvatantse ja -muusikat koguma jõudsid, käisid nad korra ka kohaliku kiigepidu vaatamas. Anna Raudkatsi päevikust loeme ajaga sammu pidavate külanoorte kohta:

Õhtul kogus küla noorsugu kiige ümber kokku lusti pidama. Lauleti, tantsiti ja mängiti palju, aga kõik kandis uue aja pitsi. Peaaegu kõik uuemad "salontantsud" olivad tuntud. Külapoisid tantsisid muuseas imekspeanemise väärt hästi

Anu Vissel

valtserit. Tantsiti harmooniku (löötsapilli) saatel. Ringmängudest olivad harilikud "Üks peigmees otsib pruuti", "Me veame peremehele heinu" jne. Kiigel lauleti "Mu isamaa armas", "Kiigu, mu paadike" ja sellesarnast. Ühesõnaga – vanavarakorjaja saak oli null (EÜS X 1188 < Kuusalu khk, Maniva k – Anna Raudkats (1913)).

Kiigekultuuris peegelduvad muudki kombestikumuutused, sh lõkke tegemise tava laienemine väljapoole kombestiku normeerivat reeglistikku. Varemalt on kiigeplatsi juures tehtud ainult jaanituld, hiljem on ka muudel aegadel lõket tehtud:

Kui enam kiikuda ei tahetud, tehti tuli maha. Metsast oli risu küllalt saada. Istuti tule ümber; loeti juturaamatuid ja räägiti päevauudiseid. Varsi oligi hommik ligi ja pidi koju ruttama, et enne vanemate ülesärkamist magamisasemel olla. Kui vanemad teada said, siis oli kohe kuri karjas (ERA II 129, 642/3 (13) < Märjamaa khk, Märjamaa v, Kõrvetaguse k – Emilie Poom (1936)).

Soome vastavaid tavasid on tabavalt kirjeldanud Ilmar Talve:

Möödunud pühapäeval, 8. mail käisin vaatamas kiigeõhtut. Kiigeplats oli täis piduriietes inimesi. Lauldi ja kiiguti õige kõvasti. Teine suur hulk neide ja noormehi mängisid ringmänge. Kolmas salk oli metsaservas kaarte mängimas. Osa mehi istus ringis ja vaatas pealt, kuidas karjapoisid hundirastast heitsid. Isegi kõige laisem noor inimene, kes oli terve pühapäeva pikutanud, ajas õhtul uued riided selga ja läks kiigeplatsile (Talve 1961: 23).

Kiigekultuur tänapäeval

Noorte meelisajaviitena hakkas ühine kiikumine tähtsust kaotama juba 19. sajandi teisel poolel, mil virguv seltsitegevus pakkus hoopis mitmekesisemat ajaviidet ja igapäevase talutöö kõrvale tekkisid võimalused huvitegevuse (laulukoorid, puhkpillorkestrid jm) harrastamiseks. Laienesid liikumisvõimalused ja avarus suhtlusväli. 20. sajandi alguse ajaga kaasas käiv noor muretses endale iseteenitud raha eest jalgratta ning pikad vahemaad küla ja linna vahel ei olnud enam probleemiks. Kiigepeod olid õige elavad veel 20. sajandi algul. Otsus-

Foto 15. Jaanituleplats Läätsal: suur kiik ja laululava. 2002.
Taive Särje foto.

tavaks murdejooneks sai Esimene maailmasõda. Pärast sõda ei taastunudki noorte kiigepidude traditsioon päris endisena, kiikumine taandus üha enam perekonna ja laste individuaalseks koduseks meelelahutuseks. Setumaal elas noorte kiikumine siiski üle koguni Teise maailmasõja ja püsis kuni 1950. aastate lõpuni.

Eesti kultuuriloos on olnud mitu perioodi, mil on pöördutud tagasi külakiige kui rahvusliku sümboli juurde. Nõukogude ajal said suured kiiged vabaõhulavade peaaegu kohustuslikuks elemendiks. 1960. aastate algul olid suured kiiged üldlaulupidude eelõhtutel korraldatud rahvakunstiõhtute ja hilisemate üldtantsupidude nn elavaks dekoratsiooniks, millel rõõmsate noorte hoogne kiikumine kontserdi ajal oli ürituse stsenaariumi sisse kirjutatud. Pealinnas algatatud mõte pälvis maakohtades järeletegemist ja kiiged ehitati enamiku rajoonikeskuste vabaõhulavade juurde.

Teine suurte avalike kiikede taastamise laine algas taasisesevumisliikumise aastatel, kui vallakeskustes ja linnades taastati ja rajati sageli päris uusi kiigemägesid või kiigeparke. Nii ehitati 20. sajandi viimasel kümnendil vallakeskustesse sageli uusi vabaõhulavasid, mille juurde kuulusid lõkkeplats jaanitule (võidutule) süütamiseks ja suured külakiiged. Vastvalminud kiik õnnistati sisse rahvapeol: kiige külge seoti etnograafilisi võid, tänati kiigemeistreid; kui osati, lauldi regivärsilisi rahvalaule. Esimestena kutsuti kiike

Anu Vissel

katsuma kiigemeistrid või tähtsad kohalikud ametimehed. Uusšamanismist innustunud kultuurikorraldajad kutsusid mõnikord kiike sisse pühitsema maausulisi või üldtuntud teadjamehi (Vigala Sass jt).

Tänapäeval on kiigeparkides ja vabaõhulavade juures kõige rohkem suuri, Põhja-Eestile iseloomulikke kiikesid, mis suudavad kanda ligemale paarikümmend inimest.

Koduses kiikumistraditsioonis pole olnud suuremaid vaheaegu, see on püsinud pidevalt eluvõimelisena. Eelkõige kiiguvad tänapäeval väikelapsed, vähem teismelised ja veelgi harvemini täiskasvanud. Koduõuedes, s.t talu- ja linnakodu juures kohtab sageli lihtsaid nõorkiikesid: jämeda puuoksa külge kinnitatud köit või nõõri istmega või ka ilma selleta. Need lihtsad kõiskiiged sarnanevad kooli ronimiskõiele: kõie alumisse otsa on tehtud suur sõlm, mugavamaks istumiseks võidakse sinna panna pulk (autokumm, poi vm). Niisuguse kõiega saab kiikuda nii tavapäraselt edasi-tagasi kui ka ringselt, kerides näiteks kõie keerdu ja lastes siis sellel end lahti keerutada. Arhiivi- ja publikatsiooniteated kirjeldavad sagedasti siiski kahest nõõrist kinnitatud lihtsat omatehtud või poest ostetud nõorkiike, millel on puidust või plastmassist istmelaud. Pisematele lastele mõeldud poekiikedel on kiigelaua ümber julgestuseks raam või pulgad, mis hoiavad istuja kindlalt paigal ega lase teda kiigelt maha libiseda. Selliseid kiikesid saab 1950. aastatest alates osta kauplusest.

Foto 16. Siberisse küüditatud Ronald Rüütel ehitas oma tütardele kiige ka Tomski oblastisse rajatud kodu õuele. 1955. Erakogu.

Foto 17. Poest ostetud kiik pisimatele. Jüri Reemanni foto 2002.

Foto 18. Lihtne nõrkiik koduaias. Jüri Reemanni foto 2002.

1970. aastatel hakkasid mänguväljakutele, kooliõuedesse ja plokkmajade juurde siginema värvilise tugiraamistikuga tööstuslikult valmistatud püstkiiged, millel võivad kiikuda nii lapsed kui ka täiskasvanud. Mõneski kodus on mitu kiike ja ronimisredel. Koduõuedes võib praegugi aeg-ajalt kohata võrkkiikesid, mille kõrgaeg oli 20. sajandi keskel.

Lastekiikesid pannakse üles ka siseruumidesse vaheuste kohale. Viimastel kümnenditel on varasemast rohkem kasutusel ka kunagise vibu- või vedrukätki edasiarendusi. Võrdluseks: endistes talukohtades oli rohkesti kõrvalhooneid ja seetõttu polnud kombeks kiike eluruumi panna.

Vähemalt sajandi kuuluvad väikelaste suuremate mänguasjade hulka kiikhobused (samuti -luiged jm), millega laps saab ohutult kiikuda. Moodsad meistrimeestest vanemad soovivad asendada kiikhobuse kui "anakronismi" mootorrattaga – sellised näidised ja õpetused leiduvad Internetis.

Mitmekohalised kiiktoolid tulid moodi pärast Teist maailmasõda kollektiviseerimise ajal, mil nendega püüti leevendada vanemate pikkadest tööpäevadest tulenenud laste üksiolekut (Põllo 1994: 83–84). Järjekordne kiiktoolide menulaine tekkis 1970. aastatel,

Anu Vissel

Foto 19. Kiik Lahemaa rahvusparkis. Tiia Pala foto 1999.

mil (tööstuslikult valmistatud) kiiktool muutus otsitud ja prestiižikaks juubelikingiks ja on seda tänini.

Tulles tagasi üldkasutatavate kiikede juurde, peab nentima, et siingi valitseb suur kirevus. Kiiged on leidnud kindla koha lasteasutuste (lasteaiad, koolid) mängu- ja spordiväljakutel. Lasteaedade mänguväljakutel võib sageli näha mitut tüüpi kiikesid (rõhtkiik, püstkiik, karussell). Kiikesid on pandud üles ka linnade ja alevite haljasaladele, parkidesse ja suurelamute mänguplatsidele. Traditsiooniliste kiigetüüpide kõrval on tänapäeval näha ka uusi innovaatilisi konstruktsioone, sh mitme varasema tüübi sulandumisi. Lihasste treenimiseks on spordiväljakutele, randadesse jm püstitatud rõhtkiiged (kaalukiiged), millel riputakse ja mis on varasemaga võrreldes tunduvalt kõrgema konstruktsiooniga (vt foto 13). Ka parkidesse, haljasaladele, randa jm püstitatud rahulikku, mõnusat kiiikumist võimaldavad soome kiiged on mõõtmetelt suurenenud. Selle tüübi erandlikult suureks näiteks on Kärddlasse ehitatud külakiiige mõõtmetega soome kiik.

Huvitavaks nähtuseks on mõningate tuntud mängude kohandamine kiigel mängitavaks mänguks. Näiteks mängus kummituba istub üksik mängija kõiskiigel, tema ümber ringis seisvad teised mängijad lükkavad ja kiigutavad teda.

Foto 20. Kiik Nõo aleviku spordiväljakul. Maire Kubri foto 2003.

Taasiseseisvunud Eestis on uuesti elavnenud huvi ka kiikede kui pärimuskultuuri olulise objekti vastu, sellest on huvitunud mitmesugused kodanikeühendused ja liikumised, kusjuures osa neist rajab kiikesid tavandi säilitamiseks, rahvusliku kasvatuse huvides või ka turismi arendamiseks. 1980. aastate lõpul hakati Setumaal taas lihavõtte aegu kiikuma (Paul Hagu suuline teade). 1997. aas-

Foto 21. Pulmalised kiigel. Andu puhkemaja Otepää lähedal. 2002. Maire Kubri foto.

Anu Vissel

Foto 22. Hetk puhkuselt: perekond Lalli talu kiigel Saaremaal 2001.
Harri Kubri foto.

tal kutsus Kaika Maanaiste Selts ellu kiigeringi. See on Kaika ümbruse inimeste ettevõtmine taaselustamaks vanu külakiikesid ja nendega seotud kombeid. Kiikede rajamise plaan hõlmas viis ümbruskonna küla (Mähkli, Kaika, Ähijärve, Jõepera ja Haabsaare) ja realiseeriti viie aasta jooksul: igal kevadel ehitati ühte külla kiik (vt lähemalt <http://www.kaikakant.ee/kms32.html>).

10–15 aasta jooksul on Eestimaale tekkinud arvukalt turismitalusid. Nende juurde näivad enesestmõistetavalt sauna, ujumiskohta ja lõkkeplatsi kõrval kuuluvat ka kiiged.

Paari viimase aasta jooksul on olnud märgata ka huvi kasvu vanade kiigekommete vastu. 2002. aastal Põlvas korraldatud 2. lastemängude festival oli kiigeteemaline. Lasteaia Mesimumm õuele oli püstitatud väike “kiigemuuseum”, kus võis näha enamikku nendest kiikedest, millest artiklis juttu oli. Mõnigi rühm esitas kiigel oma kiigekava. 2003. aasta Virumaa folklooripidustuste Viru säru teemaks oli samuti kiik ja folkloorirühmad esitasid kiigekavu.

Turistidele meelelahutuseks püstitatud etnograafiline lõbustuspark asub Saaremaal. Angla küla tuulikuid uudistama tulnud turistidel on võimalus aega veeta suurel külakiigel, nõrkarussellil, nõrkiikedel, võrkiikedes, traditsioonilisel ja omapärasel paadist ehitatud kaalkiigel (vt <http://www.zone.ee/kiiged>).

Hoopis uue arengusuuna tuleb märkida kiikingit. Kiikumise baasil sai Eestis 1997. aastal alguse uus võistlussport *kiiking*. Kiikingus mõõdetakse, kui pikkade aistega kiigel on inimene võimeline üle võlli kiikuma (vt videoklippi http://www.kiiking.ee/film/kristiine_klipp.mpg). Kodulehe (vt <http://www.kiiking.ee>) andmeil on praegu meeste rekordiks 7,01 m ja see on Andrus Aasmäe nimel, naistel 6,86 m ning seda hoiab enda käes Kätlin Kink. Eesti Kiikingi Liit (EKiikL) korraldab Eesti meistrivõistlusi kaheksas võistlusklassis.

Metallist võistluskiige mudeli töötas välja ja seda demonstreeris esimesena Ado Kosk 1996. aastal Pärnus. Patenteeritud leiutus äratas julgete seas huvi, need kogunesid klubidesse, millest moodustus Eesti Kiikingi Liit. Kiikinguharrastajate ring on laienenud Soome, Prantsusmaale, USAsse jm. Uudistajatel on olnud võimalik kiikingukiigega tutvust teha ja kiikuda mitmesugustel rahvaüritustel (nt 2003. aasta Viru Särul).

Foto 23. Kiiking. Kiigub Guinnessi ja Eesti rekordi omanik Andrus Aasmäe. 2002 Ado Kose foto.

Kokkuvõte

Kiikumine pakub inimesele mõnu. Vaikne õõtsutamine lõõgastab, nauditagu seda siis mõnuses aiakiiges, lihtsal nõorkiigel või hubases kiiktoolis. Võrkkiiik uinutab ja paneb lapsepõlve meenutama. Hoogne kiikumine seevastu tekitab uljust: kõrvus vihiseb tuul, nägemiskauguses olevad asjad kord lähenevad, kord kaugenevad. Kiikekaare kaugemas punktis avaneb silmapiir ja kiikuja saab hetkeks heita pilku horisoni taha – või on see hoopis teine reaalus, mis korraks ilmub ja kaob? Mida jõudsamalt hoogu anda, seda kõrgemaks muutub lennukaar. Kõik, mis maa pealt paistis staatliline – puud, majad ja teised inimesed – , ei ole seda enam kiigelt vaadates. Kiikujal oleksid justkui tiivad. Ühel hetkel usud, et veel veidi ja sa pääsed lendama nagu lind, senine pendeldav kiikumine oli üksnes hoovõtt. On see vabaduse miraaž, üle koduste väljade lendamise pettekujutus? Kes oskab mõistatada, mida on aastatuhandete jooksul on kiikudes tuntud?

Nüüdseks on kiikumine jäänud valdavalt laste, noorte ja sportlaste ajaviiteks, tähtsal riitusobjektile on säilinud meelelahutuslik roll.

Eesti kiigekultuuri kolm sajandit on hea lähe materiaalse ja mentaalse kultuuri innovatsiooni ja funktsioonimuutuste jälgimiseks. Kiikumise tähendus, aeg, vahendid ja kombestik on selle aja jooksul oluliselt muutunud, kuid pole hääbunud.

Kiikumise, bioloogilist ja vaimset (esteetilist) naudingut pakkuva tegevuse, avastas metsavööndi elanik oma ajaloo varajastel etappidel. Kiik ja kiikumine on sulandunud pragmaatilisse igapäevaelu (kätkid) ja usundisüsteemi, see on kuulunud head käekäiku kindlustavate tavandite ja rituaalide hulka. Praegu meelelahutuslik kiikumine oli pikka aega maagilise tähendusega taotlemaks uuel vegetatsiooniperioodil põllukultuuride jõudsat kasvu ja saagikust, elujõudu inimesele ning näiteks piiratud alal Kagu-Eestis head tervist karjale. Rituaalsel varakevadisel kiikumisel (hüppamisel, ratsutamisel või tantsimisel) usuti olevat puhastav, tervistav, viljakust soodustav funktsioon paljude, sh läänemeresoome, balti, slaavi, volga rahvaste jt usundis.

Kiikumiseks on ehitatud spetsiaalseid vahendeid (kiiged, kätkid, karussellid) ja on kasutatud kõlblikke loodusobjekte (puid, puuoksi). Kiikede ehitamisel on otsitud lahendusi, mis võimaldaksid kiikuda võimalikult väikese jõukuluga. Rõht- ehk laudkiiged toimi-

vad kaalude põhimõttel, püstkiiged sarnanevad suurele pendlile, pöörkiiged (karussellid) on võrreldavad suurte pöörlevate ratastega jne. Eestis on aegade jooksul levinud mitmed kiige liigid: rõht-, püst-, pöör-, ripp-, jalas-, vedru- ja võrkiiged. Suure osa nendest on eestlased omaks võtnud viimaste sajandite jooksul. Sellised on näiteks üksnes Lääne-Eestis levinud karusselli eelkäija pöörkiik, Skandinaavia päritolu jalaskiiged, indiaani päritolu võrkiiged, vedrukätki põhimõttel ehitatud vedrukiiged jm. Mootori jõul töötavaid kiikesid, sh karussele käesoleva artiklis ei käsitletud.

Erinevate kiikede levimine peegeldab kultuurikontakte, kui võrd algelt on eestlastele omasteks peetud nõör- ja aiskiike. Maagilist mõju on omistatud kindlal ajal ja kindla vahendiga kiikumisele. Agraarmaagiliselt oluline on olnud kiikumine varakevadel. Seda tehti püst- või rõhtkiigel. Puuoksal, noore puu ladvas, üle sügaviku asetatud laual jms kiikumine on olnud üksnes meelelahutuslik ajaviide. On valitsenud kindlad seosed kalendrikombestikku, konkreetse kalendritavandi ja lokaalsete kiigetüüpide vahel. Näiteks algas rõhtkiigel kiikumine Setumaal, samuti Lutsi ja Kraasna keelesaartel palmipuudepühal, Põhja-Eestis ja Lääne-Soomes alustati lauahüppamist lihavõtte ajal, kuid kiikumist suurte püstkiikedel suvistepühadest. Varasem rangelt piiritletud kiikumisaja algus ning lõpp, mis erines maa põhja- ja lõunaosas, viitab kiikumisele kui rituaalsele tegevusele. Pühade vahel kiiguti üksnes nädalalõppudel.

Tähendusrikas on ka kiige asukoht: see ehitati küla ühismaadele, väljapoole küla, põldude ja metsa piirile, sageli kõrgemale kohale.

Kiigelaulud on olnud Põhja-Eestis populaarne ja spetsiifiline laulurühm, mis eristus teistest regilauludest spetsiifilise laulmistehnika (tugev rinnahääl, palju melisme, keerutusi, lisasilpe), aeglase, kiige liikumisest tingitud rütmi ja tempo ning rikka poetikaga tekstide tekstid poolest. Kõige vanema kiigeviiside kihistuse moodustavad põhjaeesti üherealised kuni kvardiulatusega, pika lõpuheliga meloodiad, mis võiksid kuuluda läänemeresoome vanimasse viisikihistusse. Kiigeviisid kui omapärane ja esinduslik viisirühm on mõjutanud nii Põhja-Eesti teisi laululiike kui ka naaberrahvaste (isurite ja vadja) laule.

Kiigelkäimisele kujunes 19. sajandil uus sotsiaalne funktsioon, mis tähendas noorte suhtlemisvõimaluste avardamist. 20. sajandi esimesel poolel muutusid kiigepeod noorte kooskäimise paikadeks, taandusid kiigelaulud, kiigealune muutus üha enam tantsuplatsiks.

Olulise murrangu kiigekultuuris, kus kiigeplats oli külakogukonna spontaanse kogunemise koht, põhjustas Esimene maailmasõda. Teise maailmasõja järel kasvas eelkõige institutsionaalselt ehitatud ja formaalsete rahvapidude juurde kuuluva kiigekultuuri tähtsus.

Just 20. sajandi murranguhetkedel on kiik ja kiikumine omandanud rahvusliku sümboli tähenduse. 20. ja 21. sajandi kiigekultuuris ilmnevad erinevad sihid ja suundumused. Kiikesid rajavad informaalset ja formaalsed rühmitused. Rahvakultuuri juurde kuuluvad suured kiiged ja kiikumine suurüritustel, samuti kiigemägede ja -platside taastamine omavalitsuste, kuid ka rahvaühenduste ettevõtmisena. Kiik kui meelelahutuslik spordivahend pannakse üles lasteade, koolide ja uusehitiste jne juurde, samuti mänguväljakutele, supelrandadesse, lõbustusparkidesse jm. Kiik on tänapäeval tavaline mänguvahend lastega pere koduaias ja korteris.

20. sajandil sai väikekiigest kaup, neid oli võimalik osta kauplustest. Ometigi on tehtud ja tehakse kiikesid tänini oma kätega ja käepärastest vahenditest. Sõja- ja majandusliku kitsikuse aegadel, kuid ka pagenduses on valmistatud kiikhobuseid ja -toole, võrkkiikesid, kõige enam aga tavalisi lihtsaid laud- ja nõorkiikesid. Oma valmistatud kiigedki on eriilmelised: traditsiooniliste materjalide (nöörid, köied, trossid, ketid, lauad jm) kõrval on kasutamist leidnud ühe kasutustsükli läbinud esemed (autokummid, autorattad, merepoid).

Tänapäevane kiigekultuur paistabki silma rikkaliku, jõudsalt laienenud kiigeliikide hulgaga. Traditsioonilistest kiikedest on säilinud lihtsa konstruktsiooniga laud- ja nõorkiiged, samuti suured küla-kiiged. Lõbustusparkides domineerivad karussellid. Suured põhjaeesti kiiged on levinud üle Eesti vabaõhulavade, jaanitulepaikade jms naabruses, samuti parkides ja turismitaludes. Ripp- ja pöördkiikede kõrval leidub erinevaid jalaskiikesid: kiikhobused ja kiiktoolid. Jalaskiige konstruktsioon lähtub usutavasti jalashällist, viimastel kümnenditel levinud vedrukiige eelkäija on vedruhäll.

Kodudes leidub kõikvõimalikke nõör- või kergemaid aiskiikesid, mugavaid ripp- ja puhkekiikesid. Arenenud kiigekaubandus pakub laia kaubavalikut: müügikataloogidest leiab uusi kiigetüüpe ning vanade mugandatud ja ajakohastatud versioone. Kauplused pakuvad midagi igale maitsele ja eale. Levinud on kombineeritavad moodulid. Näiteks saab metallkonstruktsioonile lisada ühe või mitu nõorkiike, kusjuures on võimalik valida istmelaua kuju ja materjali. Uuenduslikud on metallkonstruktsioonile kinnitatud pehme päikesevar-

jaga tugitool või diivan. Klassikalise kiikhobuse kõrval on müügil erinevad kiikloomad ja -esemed: kiikkoer, kiikhani, kiikmerekoletis, kiiklennuk jmt. Poest saab osta ka rõhtkiige tubast varianti.

Kiikumisaja suhtes kitsendusi ei tunta, kiigutakse mis tahes soojal ajal, lapsed kiiguvad toas ka talvel. Kuigi kiikujate hulgas on ülekaalus lapsed ja noored, ei saaks väita, et kiikumine oleks vanuse või sotsiaalse staatusega piiratud. Tulles tagasi kiige kui sümboli juurde, siis seda kasutavad oma tegevuses mitmesugused sotsiaalsed ja paikkondlikud rühmitused, huvi- ja hobiühendused. Kiikumine kuulub rahvakultuuri harrastuse, uusšamanismi, etnofuturismi, kodukandiliikumise jpm nähtuste juurde. Võime nentida, et aastatuhandeid köitnud ajaviide on tänapäeval jätkuvalt populaarne. Kuigi domineerib kiigetavade ühtlustamine, ei ole see üheplaaneline, sest muutub sõltuvalt sotsiaalsetest rühmast: vana taaselustatakse, arenevad uued viisid ja kasutamismoodid. Selle värske näide on ülevõlliajamisest väljakasvanud ekstreemsport kiiking.

Foto 24. Lapsed kiiguvad poidest tehtud kiikedel. 2000. Taive Särje foto.

Kommentaariid

¹ Sama pilt avab ka Eesti Kiikingi Liidu kodulehekülje, vt http://www.kiiking.ee/kiiking_0.htm.

² Vaatluse alt jääb välja väikelapse kiigutamine hällis, põlvel, süles.

³ *Kiik* 'viul' < Kanepi, Karula, Hargla, Setu; Urvastes *kiiga*. Näiteks pärineb Harglast teade, et labajalga olla tantsitud *kiigade*, s.o viulite saatel,

Anu Vissel

torupilli polevat olnud (ERA II 114, 72/73 < Hargla khk – Ullo Toomi < Liis Peltser (1935)).

⁴ Komme siduda pühadele puudele riideribasid kestis kohati peaaegu 20. sajandi lõpuni, 500–600 aasta vanusel Ülendi pärnal Hiiumaal võis neid näha veel 1979. aastal.

⁵ *Kerk* 'pink, taburet' < Võnnu, Kambja, Otepää, Kanepi, Urvaste, Rõuge, Põlva, Vastseliina, Räpina, Setu, Kraasna.

⁶ Rohkem kui eespool kirjeldatud mängust on teateid kergotamisest kui laulumängust, mida on esitatud vastasviirgudes, pöörajooksuna või lihtsa ringis liikumisena. Mängiti suvistepühade, jaani- ja peetripäeva kirmastel. Sõna *kergotamine* on kasutatud ka tüdrukute käsitööõhtute nimetusena (RKM II 208, 126 (1) < Põlva khk, Himmaste k – Erna Tampere, Herbert Tampere < Emilie Aedmaa, 88 a (1966)).

⁷ Kui eesti kiigeaiste nimetused lähtuvad (hobu)rakendi paarisosadest, siis Soomes lähtuvad need suuresti paariskehaosadest – näiteks sääred, reied, käsivarred, aga ka käsipuud, mõõgapuud (Talve 1961: 6).

⁸ Lõuna-Eestis: *püürhäll*.

⁹ Erandiks oli ülevõlliajamine, kus ka aiskiik liikus täisringi ümber võlli.

¹⁰ Euroopas oli kiiktool tuntud juba keskajal, Rootsis hakkas see mööbliese levima 17. sajandil, Soomes 18. sajandil.

¹¹ *Suure riide aetas sikko pistu!* Võrumaal on kiigeposti koos tugipostidega *sikkaks* kutsutud (vt ERA II 143, 312 (4) < Rõuge khk, Haanja v – Jaan Gutves (1936)). Vennastekoguduse liikmed on kiikumaskäimist üldse pilkavalt *kikkilüümiseks* nimetanud.

¹² Paul Saare suuline teade.

¹³ Kohati on suvisteid kiigepühadeks nimetatud ka Viljandi ümbruses (vt ERA II 124, 501/3 (7) < Viljandi khk, Viljandi v, Mustapali k – Leili Takk < Reet Mallene, 78. a (1936)).

¹⁴ *Vain* 'külaäärne või külavaheline rohumaa, rohuplats' (ÕS 1999: 873).

Käsikirjad

Eesti Rahvaluule arhiivis

E – M. J. Eiseni rahvaluulekogu, 1880–1934 ja mõned varasemad tekstid.

ERA – Eesti Rahvaluule Arhiivi rahvaluulekogu, põhiliselt 1927–1944.

EÜS – Eesti Üliõpilaste Seltsi rahvaluulekogu, 1875–1917.

H – J. Hurda rahvaluulekogu, 1860–1906.

KM RO – Eesti TA Fr. R. Kreutzwaldi nim (Riikliku) Kirjandusmuuseumi (nüüd Eesti Kirjandusmuuseumi) rahvaluule osakonna fotokogu, 1945–1995.

RKM – Eesti TA Fr. R. Kreutzwaldi nim (Riikliku) Kirjandusmuuseumi (nüüd Eesti Kirjandusmuuseumi) rahvaluule osakonna rahvaluulekogu, 1945–1995.

Eesti Rahva Muuseumis

EA – Eesti Rahva Muuseumi etnograafiline arhiiv.

Kirjandus

Aleksandrov & Vlassova & Polištšuk 1997 = Александров, В. А. & Власова, И. В. & Полищук, Н. С. (toim). *Русские. Народы и культуры*. Москва: Наука.

Aleksejenko 1970 = Алексеенко, Е. А. Этнографические элементы в кетском фольклоре. *Фольклор и этнография: Обряды и обрядовый фольклор*. Ленинград: Наука, lk 27–33.

Ariste, Paul 1969. *Vadja rahvakalender: Emakeele Seltsi toimetised 8*. Tallinn: Valgus.

Bolonjov 1978 = Болонев, Ф. Ф. *Народный календарь семейских Забайкалья (вторая половина XIX – начало XX в)*. Новосибирск: Наука.

Bondartšik & Grigorjeva & Pilipenko 1998 = Бондарчик, В. К. & Григорьева, Р. А. & Пилипенко, М. Ф. (toim). *Белоруссы. Народы и культуры*. Москва: Наука.

Bruce-Mitford, Miranda 1997. *Kogu maailma märgid ja sümbolid*. Tallinn: Varrak.

Eesti Kiikingi Liit (<http://www.kiiking.ee> – 6. juuli 2003).

ENE 1989 = kiik. *Eesti nõukogude entsüklopeedia 4, Ist-Koni*. Tallinn: Valgus, lk 494.

EZV 1998 = Покздеев, В. А. (koost) & Морозов, В. И. (toim). *Энциклопедия земли Вятской 8: Этнография и фольклор*. Киров: Областная писательская организация.

Hammocks.com (<http://www.hammocks.com> – 8. juuli 2003).

Hiiemäe, Mall (koost) 1981. *Eesti rahvakalender 2*. Tallinn: Eesti Raamat.

Anu Vissel

Hiemäe, Mall (koost) 1984. *Eesti rahvakalender* 3. Tallinn: Eesti Raamat.

Hiemäe, Mall 2000. Mordva rahvakalender. (<http://www.folklore.ee/ri/folkte/sugri/mordva/rk/> – 6. juuli 2003). Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna meedia- ja rahvausundi tööühm & Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv & Eesti Rahva Muuseum & Tartu Ülikooli Paul Ariste Soome-Ugri Põlisrahvaste Keskus. *Mordva: Etnoloogia, rahvaluule ja usund* (<http://www.folklore.ee/ri/folkte/sugri/mordva/#etno> – 6. juuli 2003).

Kaika Maanaiste Seltsi kiigering (<http://kaikakant.ee/kms32.html> – 6. juuli 2003).

Kalamees, Aleksander 1973. *Eesti rahvamänge*. 2., täiend trükk. Tallinn: Eesti Raamat.

Kašuda 1977 = Кашуда, М. С. Народы Югославии. Токарев, С. А. (toim). *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы: Конец XIX – начало XX в. Весенние праздники*. Москва: Наука, lk 243–273.

Laugaste, Eduard 1963. *Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu: Valitud tekste ja pilte*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Loorits, Oskar 1951. *Grundzüge des estnischen Volksglaubens* II: 1. Skrifter Utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för Folklivsforskning XVIII: 2. Lund: Carl Blom.

Minnijahmetova 2003 = Миннихметова, Татьяна. *Традиционные обряды закамских удмуртов: Структура, семантика, фольклор*. *Dissertationes Folkloristicae Univesitatis Tartuensis* 2. Tartu: Tartu University Press.

Nurijeva, Irina 1995 = Нуриева, И. М. *Песни закамских удмуртов*. Удмуртский фольклор I. Ижевск.

Opie, Iona & Opie, Peter 1984. *Children's Games in Street and Playground*. 2. trükk. Oxford: Oxford University Press.

Peegel, Juhan 1982. *Nimisõna poeetilised sõnonüümid eesti regivärssides* 1 (A–K). Emakeele Seltsi toimetised 15. Tallinn: Eesti Raamat.

Pokrovskaja 1983 = Покровская, Л. В. Земледельческая обрядность. Токарев, С. А. (toim). *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы: Исторические корни и развитие обычаев*. Москва: Наука, lk 67–90.

Propp 2000 = Пропп, Владимир 2000. *Русские аграрные праздники: Опыт историко-этнографического исследования*. Собрание трудов. Москва: Лабиринт.

Pulst, August. *Mälestusi muusika alalt*. Käsikiri Eesti Teatri- ja Muusikamuuseumis, f M 234: 1.

- Põllo, Helgi 1994. Laiastmelised kiiktoolid Hiiumaal. Heiki Pärdi (peatoim). *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat* 40. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, lk 75–90.
- Ross, Jaan 1992. Formant frequencies in Estonian folk singing. *Journal of Acoustic Societies of America* 91, lk 3532–3539.
- Rüütel, Ingrid 1980. *Eesti uuemad laulumängud* 1. Tallinn: Eesti Raamat.
- Rüütel, Ingrid 1997. *Ühte käivad meie hääled I: Eesti rahvalaule Väike-Maarja kihelkonnast*. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Rüütel, Ingrid 2001. *Ühte käivad meie hääled II: Eesti rahvalaule Kadrina ja Rakvere kihelkonnast*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Saaremaa suurim kiigemägi* (<http://www.zone.ee/kiiged> – 6. juuli 2003).
- Saareste, Andrus 1958–1963. *Eesti keele mõisteline sõnaraamat I–IV = Dictionnaire analogique de la langue estonienne: Avec un index pourvu des traductions en français*. Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis väljaanne 3. Stockholm: Vaba Eesti.
- Salve, Kristi & Rüütel, Ingrid 1989. *Põhja-Tartumaa regilaulud 1: Töö- ja tavandilaulud*. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Talve, Ilmar 1961. *Keinu ja keinuminen Suomessa*. Scripta Ethnologica 11. Turku: Turun Yliopiston Kansantieteen Laitoksen Julkaisuja.
- Talve, Ilmar 1997. *Finnish Folk Culture*. Studia Fennica. Ethnologica 4. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Kadri Tamm 1997. *Kiikedest ja kiigekombestikust*. Ettekanne Kaika kevadpäevadel 25. mail. Käsikiri autori valduses.
- Tampere, Herbert 1935. Tekstimuutusi eesti rahvalaulude ettekandmisel. *Kaleviste mailt*. Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad 3. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, lk 95–107.
- Tampere, Herbert 1938. *Kuusalu vanad rahvalaulud I*. Vana kannel 3. Eesti vanad rahvalaulud. Estonum carmina popularia III. Monumenta Estoniae Antiquae I. Tallinn: Kultuurkoondis.
- Tampere, Herbert 1956. Mõningaid eestlaste etnilise ajaloo küsimusi suulise rahvaloomingu valgusel. Harri Moora (toim). *Eesti rahva etnilisest ajaloost: Artiklite kogumik*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 255–277.
- Tampere, Herbert 1960. Eesti rahvalaule viisidega 2. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Tampere, Herbert 1999 [1935]. *Eesti rahvaviiside antoloogia I*. Tartu: Eesti Keele Instituudi rahvamuusika sektori faksiimileväljaanne (originaal:

Anu Vissel

Tampere, Herbert 1935. *Eesti rahvaviiside antoloogia* = Anthologia cantuum popularium Estonorum I. Tallinn: Eesti Akadeemiline Helikunstinikkude Selts).

Tokarev 1983 = Токарев, С. А. Эротические обычаи. Уокарев, С. А. (toim). *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы: Исторические корни и развитие обычаев*. Москва: Наука, lk 98–105.

Toomi, Ullo 1983. *Kaerajaanist tantsupeoni*. Koostanud ja Ullo Toomi eluning eesti rahvatantsulooks täiendanud Heino Kermik. Tallinn: Eesti Raamat.

Tuvi, Edna 1999. Jõhvi ja Iisaku regiviisid. Hilja Kokamägi & Ülo Tedre & Edna Tuvi (koost). *Jõhvi ja Iisaku regilaulud*. Vana kannel = Estonum carmina popularia 8. Monumenta Estoniae Antiquae I. Tartu: Eesti Keele Instituudi folkloristika osakond & Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv, lk 117–123.

Viires, Ants & Troska, Gea & Karu, Ellen & Vahtre, Lauri & Tõnurist, Igor 1995. *Eesti rahvakultuuri leksikon*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.

Vilkuna, Kustaa 1963. *Volkstümliche Arbeitsfeste in Finnland*. FF Communications 191. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

Vinokurova 1994 = Винокурова, И. Ю. 1994. *Календарные обычаи, обряды и праздники вепсов (конец XIX – начало XX в)*. Санкт-Петербург: Наука.

VMS 1982 = Pall, Valdek (toim). *Väike murdesõnastik 1*. Tallinn: Valgus.

VMS 1989 = Pall, Valdek (toim). *Väike murdesõnastik 2*. Tallinn: Valgus.

ÕS 1999. Tiina Leemets & Sirje Mäearu & Maire Raadik & Tiiu Erelt (koost). *Eesti keele sõnaraamat*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Õunapuu, Piret 1992. Skandinaavia mõjud Eesti rannikuala talumööblile. Heiki Pärdi (peatoim). *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat 39*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, lk 62–71.